

UDC 821.512.19:811.512.19:091

THE SOURCES AND FEATURES OF “A BRIEF HISTORY OF THE CRIMEAN KHANS” CONTENT

Naryman Seytyagyayev

PhD (Philology)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv, 01001, Ukraine

nseytyahya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5221-4284

The paper presents the results of the study of a small manuscript on the history of the Crimean Khanate, known under the conventional title of “A Brief History of the Crimean Khans”. Based on the study of the Kyiv and Berlin manuscripts, the features of the writing’s content were examined, and the sources of information were identified.

The analysis of the manuscript content proves that it can be divided into 4 parts, containing the genealogy of the founder of the Giray dynasty, Khadzhi Giray Khan, and a list of his sons, a commented chronology of the succession of Crimean khans in 1475–1654, an uncommented chronology of the succession of khans in 1666–1724, and a description of certain historical events that took place in the Crimean Khanate between 1725/6 and 1730.

It is found that the source of the conventional first part of “A Brief History” is “Shejere-i Turki” by Abu-l-Ghazi. The main source of the conventional second part of “A Brief History” is “Taqwīm al-tawārīkh” by Katib Celebi. The odds are that he used “Fadhlakat al-Tawārīkh” by Kātīb Celebi, and “Ta’rīkh al-Djannābī” and “Tanqih-i Tawarikh-i Muluk” by Hezār fen as additional sources. The source of the conventional third part, most likely, was an uncommented chronology of the change of power in Crimea, written in the high style Ottoman language, which has not survived to our time or has not yet been found. The study suggests that this part of “A Brief History” and the corresponding part of Seyyed Muhammad Riza’s “Seven Planets”, originate from the common source. The conventional fourth part of “A Brief History of the Crimean Khans” most likely belongs to the pen of the author himself and from this point of view deserves special attention.

The list of the manuscript’s sources and the content of its small fourth part written by the author himself allow us to get to see him as a person well-versed in history and well educated for his time, and assume that he was an ethnic Nogai or Crimean Tatar from the retinue of one of the Giray dynasty sultans in the North Caucasus.

The results of the research also include the transcriptive text of the manuscript based on a comparative study of the Berlin and Kyiv manuscripts and its translation into Ukrainian, which are attached hereto.

Keywords: “A Brief History of the Crimean Khans”; Kyiv manuscript; Berlin manuscript; Ottoman-Turkish language; languages of the Kipchak group; old Crimean Tatar language; North Caucasus; Crimean Khanate; source

ДЖЕРЕЛА Й ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ “СТИСЛОЇ ІСТОРІЇ КРИМСЬКИХ ХАНІВ”

Н. С. Сейтяг’яєв

Вступ

Стаття присвячена дослідженню особливостей змісту й джерел “Стислої історії кримських ханів”. Як було зазначено в попередніх статтях, присвячених дослідженню цього твору з історії Кримського ханства, відомі сьогодні списки містяться в рукописних збірках, які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ) у Києві, Берлінської державної бібліотеки, Бібліотеки Нью Коледжу в Единбурзі та Бібліотеки Університету Джона Райландса в Манчестері [Абу-л-Гази; Abu’l-Ghāzī Bahādur Khān; Schmidt 2011, 144–145; Walsh 1959, 178–179, 182–183]. Через неможливість сьогодні дістатися до британських списків твору дослідження його змісту було здійснено на основі берлінського та київського списків. Питання змісту твору і джерел його історичних відомостей раніше не розглядалося і висвітлюється вперше.

Як показало проведене раніше вивчення берлінського списку “Стислої історії кримських ханів”, цей твір, найімовірніше, був створений між 1730 і 1736 роками на Північному Кавказі в середовищі ногайців, підданих кримських ханів [Сейтяг’яєв 2024, 54, 59]. Завдяки іншому дослідженню, також проведеному раніше, мова твору була ідентифікована як стара кримськотатарська писемна мова, яка відображає деякі діалектні особливості мови ногайців, серед яких він був написаний [Сейтяг’яєв 2025]. Крім того, з огляду на особливості мови й тему “Стислої історії”, а також на повідомлення турецького мандрівника XVII століття Евлії Челебі про твір з історії Кримського ханства, написаний чагатайською мовою істориком Тохтою Баєм, імовірно ногайцем, було зроблено припущення щодо можливості існування за часів Кримського ханства в середовищі ногайців, підданих кримських ханів, окремої гілки кримської історіографічної традиції за межами Кримського півострова [Сейтяг’яєв 2025, 74–76]. Таке припущення робить вивчення джерел твору ще більш цікавим.

Дослідження змісту твору в берлінському та київському списках “Стислої історії кримських ханів” дало змогу з’ясувати, що його текст у київському списку, транскрипція якого була раніше опублікована в кириличній графіці сучасної кримськотатарської мови, є дефектним [Сейтяг’яєв 2003а, 52–54; Сейтяг’яєв 2011, 344–345]. Тому було підготовлено транскрипцію тексту твору з берлінського списку, а також його український переклад, які надаються у додатку до цієї статті. Вони можуть бути корисними для дослідників історії, історіографії, мови та літератури Кримського ханства.

Особливості змісту твору і його джерела

Як показав попередній аналіз змісту “Стислої історії кримських ханів”, її повідомлення за своїм характером можуть бути поділені на чотири частини. До першої належать родовід засновника династії Гіреїв Хаджі-Гірея-хана (1428–1456, 1456–1466)¹ і перелік його синів. Друга частина складається з коментованої хронології зміни ханів у Криму. У коротких коментарях цієї частини міститься дуже стисле викладення обставин приходу до влади або її втрати правителями, а також окремі дані щодо їхнього правління і біографій. Друга частина закінчується повідомленням про події 1064 (1654) року – смерть Іслам-Гірея III, звільнення Мухаммед-Гірея IV з в’язниці й прихід його до влади у Криму. Умовну третю частину становить некоментована хронологія зміни ханів у Криму, починаючи з приходу до влади Аділь-Гірея, сина Чобан-Гірея, у 1076 (1666) році і завершуючи усуненням Саадет-Гірея й початком правління Менглі-Гірея II в 1137 (1724) році. Остання, четверта частина почи-

нається звісткою про смерть Девлет-Гірея, сина Селім-Гірея, у 1138 (1725/6) році, після якої йде короткий опис деяких подій Рамадана 1141 (1729) року, і завершується повідомленням про прихід до влади Каплан-Гірея I в 1143 (1730) році.

Зважаючи на цей поділ, кожен умовну частину було розглянуто окремо. Дослідження підтвердило коректність такого поділу й дало змогу з'ясувати цікаві факти щодо особливостей змісту й джерел, використаних автором “Стислої історії кримських ханів” під час складання свого твору. Результати дослідження викладено далі в окремих підрозділах.

а) Перша частина

Як було з'ясувано під час дослідження, умовна перша частина “Стислої історії кримських ханів” з незначними змінами запозичена з “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі. У попередній статті, присвяченій мові “Стислої історії кримських ханів”, було показано, що уривок, запозичений з “Тюркського родоводу”, був скопійований до неї майже без змін у змісті [Сейтяг'яєв 2025, 66–67]. Це вказує на добре знайомство автора “Стислої історії” з цим твором і на компілятивний характер його роботи. Крім того, це доводить коректність припущення щодо створення “Стислої історії” на Північному Кавказі. У жодній іншій відомій сьогодні пам'ятці кримської історіографічної традиції твір Абу-л-Газі не був використаний як джерело. Це свідчить про те, що він, найімовірніше, не був відомий у Криму або не цікавив кримських істориків у цій якості. Водночас його списки були поширені на Північному Кавказі.

б) Друга частина

Дослідження умовної другої частини тексту твору дало змогу з'ясувати, що хронологія й зміст більшості її повідомлень до 1064 (1654) року включно дуже близькі за змістом до повідомлень відповідних частин твору Кятіба Челебі “Таквім ат-теваріх” (“Виправлення дат”, 1648 р.), а в деяких випадках навіть ідентичні їм. До таких повних або майже повних збігів хронології та змісту повідомлень другої частини можуть бути зараховані дані за 923, 987, 992, 1019, 1046, 1050 і 1064 роки [Başar 2021, 197, 203, 204, 207, 210, 211, 212]. Ці дані у “Стислій історії” можна вважати в основі перекладом з перської повідомлень вказаного твору Кятіба Челебі, що можна побачити на прикладі порівняння декількох уривків із двох творів (див. табл. 1).

Таблиця 1. Збіги у змісті між “Стислою історією” та “Виправленням дат” Кятіба Челебі

№	“Стисла історія кримських ханів”	“Таквім ат-теваріх” Кятіба Челебі [Başar 2021]
1	Târîh-i toköz yüz yigirmi üçde Sa'âdet Giray İslâm Giray Azağ üstünde cengde inhizâm oldılar. Ve Kefe vâlisi Bâli Beğ maqtûl oldı.	Meblağ-ı Sâl-i Tokuz Yüz Yigirmi / Üç ... İnhizâm-ı Sa'âdet Girây der-ceng-i Azak ve maktûlî-yi Emîr-i Kefe Bâli Beğ... (c. 197)
2	Toköz yüz seksen beşde Devlet Giray Hân / Taman üstünde Portakal Fireng cenginde şehid oldı. Yerine oğlu / Muhammed Giray hân boldı.	Meblağ-ı Sâl-i Tokuz Yüz Seksen / Beş Maktûlî-yi Devlet Giray der-Taman ve hâniyyet-i velediş Mehemmed Giray ve cülûs-ı Mehemmed Hüdâbende ba'd ez-vefât-ı Şâh İsmâ'îl bâ-tiryâk-ı mesmûm ve istîmdâd-ı Şerîf Muhammed ez-Portakal (c. 203)
3	Bing altmış dört târîhinde İslâm Giray Hân vefât oldı. Muhammed Giray / habs-den çıkdı, hân boldı.	Meblağ-ı Sâl-i Bin Altmış / Dört Haniyyet-i Mehemmed Giray ba'd ez-fevt-i İslâm Giray (c. 212)

З таблиці, у якій напівжирним шрифтом показані збіги, а курсивом – близькі за змістом частини тексту, можна побачити, що в умовній другій частині твору, окрім скорочень при перекладі (пункти 2 і 3 таблиці), трапляються випадки спотворення фактів (пункт 2) і додання даних, яких бракує в першоджерелі (пункт 1). У пункті 1 з’явилося ім’я Іслам-Гірея, якого немає у творі Кятіба Челебі. З’ясуванню причини його появи у “Стислій історії”, як і появи в ній деяких інших відомостей, допомагає звернення до низки османських історичних творів кінця XVI–XVII ст., які так чи інакше походили від всесвітньої історії османського історика Абу Мухаммеда Мустафи аль-Дженабі (пом. у 1590/91 або 1588/9 році) арабською мовою під назвою “Аль-‘айлем аз-захір фі ‘ільмі-ль-ава’іль ва-ль-авахір” (“Розливіста рясна криниця у знаннях перших і останніх часів”), яка також відома під іншими назвами, зокрема як “Таріх аль-Дженабі” (“Історія аль-Дженабі”) [Sanatar 1999, 7–8; El-Cenabi Ebu Muhammed Mustafa]. Йдеться про “Кюнг аль-ахбар” (“Основа повідомлень”, бл. 1599 р.) Геліболулу Мустафи Алі, “Теваріх-і Дешт-і Кипчак ‘ан хитта-і Кирил” (“Історія Дешт-і Кипчака з країни Крим”, 1637/8 р.) Абдуллаха ібн Ридвана і “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” (“Виправлення історії царів”, 1673) Гезарфена Хюсеїна-ефенді [‘Abdullah ibn Rıdvan 2012; Gelibolulu Mustafa Âlî (3) 2021; Hezarfenn Hosein Efendi; Zajaczkowski 1966]. Найбільш відомим із цих творів є “Кюнг аль-ахбар” Геліболулу Мустафи Алі, від якого походить значна частина даних “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена Хюсеїна-ефенді, а також низки творів інших турецьких істориків османської доби, як-от Печеві, Солакзаде, Наїма й Мустафа Нурі-паша [Schmidt 2002, 556]. Твір Геліболулу Мустафи Алі був відомий також і в Криму. Серед кримськотатарських істориків його називає своїм джерелом автор XVIII століття ‘Абд аль-Гаффар Кирил [Abdülgaḫḫâr b. Nasan b. Mahmûd el-Kırmî, *арк.* 2].

Поява імені Іслам-Гірея I (1532) у наведеному уривку зі “Стислої історії” може бути пов’язана з повідомленням зазначених османських джерел про боротьбу за трон між ним і його суперником, кримським ханом Саадет-Гіреєм I (1524–1532). Апогеєм цієї боротьби стала битва між ними на річці Азак у 923 (1517) році. Цей епізод свого часу досить докладно розглянув у своєму дослідженні з історії Кримського ханства В. Д. Смирнов, який звернув увагу на те, що вказана дата є анахронізмом [Смирнов 1887, 397–398]. Він же вказав на твір аль-Дженабі як на джерело відомостей про вбивство кафинського еміра Балі-бея під час цієї битви [Смирнов 1887, 398, прим. 2]. Саме згадка цього історичного факту, якого немає в османських історичних творах іншого походження, свідчить про зв’язок цих відомостей умовної другої частини “Стислої історії” з даними одного з творів аль-Дженабі або з джерел, пов’язаних із ним. Наявність такого зв’язку підтверджує порівняння відповідних частин “Стислої історії” і вказаних джерел, результати якого можна побачити з таблиці 2, наведеної нижче. Як і в таблиці 1, напівжирним шрифтом у ній виділені збіги, а курсивом – частини тексту, близькі за змістом. Випадки передачі того самого сенсу з незначними змінами, окрім курсиву, позначені також і напівжирним шрифтом.

Таблиця 2. Збіги у змісті між другою частиною “Стислої історії” та “Історією аль-Дженабі” й іншими історичними творами, які з нею пов’язані

№	Твір	Оригінальний текст (транскрипція)	Переклад
1	“Стисла історія кримських ханів”	Târîḫ-i toḫuz yüz yigirmi üçde Sa‘âdet Giray İslâm Giray Azaḫ üstünde cengde inhizâm oldılar. Ve Kefe vâlisi Bâlî Beḡ maḫtûl oldı.	У дев’ятсот двадцять третьому році Саадет-Гірей Іслам-Гірей зазнали поразки в битві на Азаку. А валі Кафи Балі-бек був убитий.

2	“Історія аль-Дженабі”	<p>[55 – 1] ... ثم ان سعادة كري خان \ مع شهامته وحسن سيرته ومكارم اخلاقه لم يصف له الغير الا مدة قليلة حتي \ خرج عليه اسلام كري خان بن محمد كري سلطان وكان غيبا بليدا جسيما فافترق \ الخلق وصار بعضهم لهذا وبعضهم لهذا ثم لم يزل ينفخهم امر اسلام كري خان حتى \ [55 – ب] اتفق الفريقان للقتال والنصال فاقتتلا في بعض شهور سنة ثلاث وعشرين وتسعمائة \ عند نهر ازاق فانتصر اسلام كري خان فقتل امير كفه بالي بك وكان مع سعادت كري خان</p> <p>[El-Cenabi Ebu Muhammed Mustafa, <i>арк.</i> 55–55 зв.].</p>	<p>...Потім Саадет-Гірей-хан разом з його доблестю, чудовим способом життя та достоїнствами вдачі не був описаний іншими, за винятком короткого проміжку часу, поки проти нього не виступив Іслам-Гірей-хан, син Мухаммед-Гірея- султана. Він був розумово відсталий, дурний і огрядний. Народ розділювався, і деякі з них стали за цього, а деякі за того. Потім справа Іслам-Гірея-хана все більш загострювалася, поки дві партії не погодилися на битву. І відбулася між ними битва в деякі місяці дев'ятсот двадцять третього року на річці Азак. Іслам-Гірей-хан переміг, убивши еміра Кафи Балі-бека, який був разом із Саадет-Гіреєм-ханом.</p>
3	Скорочений турецький переклад “Історії аль-Дженабі”	<p>[114] ... Pes Sa'ādet / Giraya Sultān Selīm ṭabl ve 'alem virüb ol cānibe gönderdi. Ol daḥi varub / anda ḥān oldu. Ve qarındaşı Şāhib Giray Ḥānı Āsītānede rehin kodı. / Şoñra Muḥammed Giray oḡlı İslām Giray zuḥūr ve ḥurūc idüb ḥānlık kaşdın itdi. / Ve Sa'ādet Giray ile doḡuz yüz yigirmi üçde ceng idüb <i>gālib</i> oldu. Ve Kefe / <i>biḡi</i> olan Bālī Biḡi katl itdi [Cenābī Mustafa Efendi (Emirzāde), <i>арк.</i> 114].</p>	<p>Потім султан Селім, давши Саадет-Гірею барабан і прапор, відправив у ту сторону. І він, прибувши, став там ханом. А свого брата Сахиб-Гірея залишив заручником біля Порогу. Потім Іслам-Гірей, син Мухаммед-Гірея, з'явившись та виступивши, забажав ханства. І, вступивши в битву з Саадет-Гіреєм у дев'ятсот двадцять третьому році, вийшов переможцем. І вбив Балі-бека, який був беком Кафи.</p>
4	Геліболулу Мустафа Алі. “Кюнг аль-ахбар”	<p>El-kışsa mezbūr Sa'ādet Giray Ḥān 'adāletle ḥükümet üzere iken Muḥammed Giray evlādından ḥamākat u zulm ile meşhūr olan İslām Giray nām zālīm ḥurūc eyledi. Tatar ṭāifesi iki bölük olup nişfi aña ve nişfi Sa'ādet Giray Ḥān'a mütāba'at itmegın mülk-i Deşt-i Qırçaq iḥtilāle yüz tutdı. Āḫir-i kār toḡuz yüz yigirmi üç tārīhinde Nehr-i Azaq kenārında ceng oldu. Ba'zı bâḡiyy-i Tatar Kefe sancaḡı begi Bālī Beg merḥūmı şehīd itmegın nuşret İslām Giray'a ve hezīmet Sa'ādet Giray'a 'āid olması ta'ayyün buldı [Gelibolulu Mustafa Ālī (3/3) 2021, 609–610].</p>	<p>Коротко кажучи, у той час, як згаданий Саадет-Гірей-хан зі справедливою перебував при владі, виступив тиран на ім'я Іслам-Гірей з дітей Мухаммед-Гірея, відомий дурістю й утиском. Оскільки татарський народ розділювався надвоє і половина пішла за ним, а половина – за Саадет-Гіреєм-ханом, володіння Дешт-і Кипчака почало схилитися до заворушень. Нарешті в дев'ятсот двадцять третьому році відбулася битва на березі річки Азак. Деякі татарські бунтівники заподіяли мученицьку смерть беку санджака Кафи Балі-беку, і виявилось, що перемога належить Іслам-Гірею, а поразка – Саадет-Гірею.</p>
5	Абдуллах ібн Ридван. “Теваріх-і Дешт-і Кипчак”	<p>El-kışsa Sa'ādet Giray Ḥān niçe zamān Kırım'da ḥān olub 'adālet ile ḥükümetde iken 'ākıbet Muḥammed Giray evlādından zulm ve ḥamākatle meşhūr olan İslām Giray Ḥān 'urūc eyledi. 'Asākir-i Kırım zū'l-</p>	<p>Коротко кажучи, у той час, як Саадет-Гірей-хан, будучи ханом у Криму, довгий час зі справедливою перебував при владі, піднявся Іслам-Гірей з дітей Мухаммед-Гірея, відомий утиском і дурістю.</p>

		<p>vecheyn olmağın ıtarafeyn olub nişfi aña mütâba‘at ve nişfi-ı âharı / [7b] buña teba‘iyyet eylemegin mâ-beynlerinde küllî ‘adâvet peydâ olub mülk-i Deşt ihtilâle yüz tıtdı. ‘Âhir-i kâr doğuz yüz yigirmi üç târîhinde nehr-i Azağ kenârında birbirleriyle ceñge âheng eyledük-de Kefe sancağına mutaşarrıf olan şâhib-i nâm-ı bahâdır ve neng Bâlî Bek ‘asker çeküb Sa‘âdet Giray’a mu‘âvenet için varmış idi. ‘Âkıbet mezbûra <i>câm-ı şehâdet naşîb olmağın</i> İslâm Giray’a nuşret ve Sa‘âdet Giray’a kesr-ü <i>hezîmet vâki</i> oldı [‘Abdullah ibn Rıdvân 2012, 26–27; Zajaczkowski 1966, 35–36].</p>	<p>Кримське військо, маючи двох очільників, розділилося на дві сторони, й оскільки половина пішла за тим, а інша половина підкорилася цьому, між ними виникла повна ворожнеча, і володіння Дешту почало схилитися до заворушень. Нарешті, коли у дев’ятсот двадцять третьому році вони приготувалися до битви один з одним на березі річки Азак, володар героїчного і славного імені Балібек, який <i>керував санджаком Кафи</i>, висунувши військо, прибув на допомогу до Саадет-Гірея. Зрештою, <i>його долею став кубок мученицької смерті</i>, Іслам-Гірею випала перемога, а Саадет-Гірею – поразка.</p>
6	<p>Гезарфен Хюсеїн-ефенді. “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк”</p>	<p>Mezbûr Sa‘âdet / Giray Hân ‘adâletle hükûmet üzre iken Muhammed Giray evlâdından hamâkat / ve zulmle meşhûr olan İslâm Giray nâm zâlim hürûc eyledi. Tatar tâife/si iki nev‘ bölünüb nişfi aña ve nişfi Sa‘âdet Giray’a mütâba‘at itmegin / mülk-i Deşt ihtilâle yüz tıtdı. Âhir-i kâr toğuz yüz yigirmi üç senesinde / Nehr-i Azağ kenârında ceñg oldı. Ba‘zı bâğî-i Tatar Kefe sancağı beği Bâlî Beg // merhûmî şehîd itdiler. Pes nuşret İslâm Giray’a ve kesr ü <i>hezîmet</i> Sa‘âdet / Giray’a ‘âid oldı [Hezarfenn Hosein Efendi, <i>арк. 111 зв. (103 зв.)–112 (104)</i>].</p>	<p>Коротко кажучи, у той час, як згаданий Саадет-Гірей-хан зі справедливою перебував у владі, виступив тиран на ім’я Іслам-Гірей з дітей Мухаммед-Гірея, відомий дурістю й утиском. Оскільки татарський народ розділився надвоє і половина пішла за ним, а половина – за Саадет-Гіреєм-ханом, володіння Дешту почало схилитися до заворушень. Нарешті в дев’ятсот двадцять третьому році відбулася битва на березі річки Азак. Деякі татарські бунтівники <i>заподіяли мученицьку смерть</i> покійному <i>беку санджака Кафи Балі-беку</i>, і виявилось, що перемога належить Іслам-Гірею, а поразка – Саадет-Гірею.</p>

Порівняння показує, що дані всіх зазначених джерел у той чи інший спосіб походять з “Історії аль-Дженабі”. За винятком скороченого турецького перекладу цього твору, виконаного самим автором, у якому немає згадки річки Азак, у всіх них згадуються та сама дата (923 рік), ті самі дійові особи (Саадет-Гірей, Іслам-Гірей і Балі-бек), битва в тому самому місці (біля Азаку), яке у всіх них названо річкою, і загибель Балі-бека, правителя (еміра, бека, бека санджака, керівника санджака) Кафи.

Оскільки у відповідному уривку з “Таквим ат-теваріх” Кятіба Челебі немає згадки Іслам-Гірея, який є однією з ключових постатей зазначених історичних подій, додання його імені в “Стислу історію”, з великою імовірністю, відбулося пізніше, після ознайомлення її автора з одним зі вказаних османських історичних творів, у яких ім’я Іслам-Гірея згадується. Однак це зроблено настільки невдало, що, на відміну від оригінального повідомлення, у її тексті Іслам-Гірей разом із Саадет-Гіреєм зазначений як переможений у битві. Зважаючи на дуже уважне ставлення автора “Стислої історії” до тексту джерела при цитуванні уривка з “Родоводу тюрків” Абул-Газі, можна припустити, що в цьому місці автографа ім’я Іслам-Гірея було додано ним на полях або над рядком у тексті як маргіналія “на згадку”. Під час копіювання

твору переписувач міг прийняти його за пропущене слово й включити в текст, що призвело до спотворення змісту повідомлення.

Ще один приклад спотворення даних джерела в “Стислій історії” бачимо в уривку, поданому в 2-му пункті таблиці 2. У “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi під 985 (1577/8) роком згадується Португалія (Портакал) у зв’язку з подіями в Марокко напередодні “битви трьох королів” – битви біля міста аль-Каср аль-Кебір 4 серпня 1578 року [Öztuna 1986, 271–274]. У цьому разі автор “Стислої історії”, який вочевидь не мав уявлення про ці історичні події, помилково пов’язав звернення невідомого йому Шерифа Мухаммеда (короля Марокко Мухаммеда аль-Мутаваккіля аль-Маслуха, 1574–1576 [Сычев 2008, 728]) по допомогу до Португалії (у “Стислій історії” – до “португальських франків”) з обставинами загибелі Девлет-Гірея в Тамані, про яку повідомляється на початку процитованого уривка з твору Кятіба Челебі.

Цікаво, що у вказаному уривку, якщо вірити даним аль-Дженабі та його послідовників, сам Кятіб Челебі також допустив спотворення історичних даних, перенісши вбивство Девлет-Гірея в Тамань. У відповідному місці “Історії аль-Дженабі” та інших османських творів, дані яких походять від неї, спочатку розповідається про вбивство хана Сахиб-Гірея I (1532–1551) за наказом Девлет-Гірея I (1551–1577) у фортеці² або на переправі³ Тамань⁴, а потім повідомляється, що Девлет-Гірей I помер у 985 (1577) році й після нього правив Мухаммед-Гірей II (1577–1584), якого аль-Дженабі називає сином Девлет-Гірея I [‘Abdullah ibn Rıdvan 2012, 27–28; El-Senabi Ebu Muhammed Mustafa, *арк. 56–56 зв.*; Cenâbi Mustafa Efendi (Emirzâde), *арк. 114 зв. – 116 зв.*; Gelibolulu Mustafa Âlî (3/3), 610–611].

Як можна побачити з тексту пункту 2 таблиці 2, у “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi мученицька смерть Сахиб-Гірея I на Тамані приписана Девлет-Гірею I. Про записування вказаних даних “Таквiм ат-теварiх” саме з “Історії аль-Дженабі”, на яку двічі посилається Кятіб Челебі у своєму творі, свідчить вказівка на те, що Мухаммед-Гірей II, який змінив Девлет-Гірея I на троні, був його сином (“*veledeş Mehemmed Giray*”) [Başar 2021, 31, 84, 99]. Як було зазначено вище, в інших османських творах, пов’язаних із твором аль-Дженабі, цієї згадки немає.

Інші повідомлення умовної другої частини “Стислої історії” не мають таких яскраво виражених спотворень тексту джерел. Коротко їх можна прокоментувати так:

1. В умовній другій частині твору окреме місце займає перше повідомлення, датоване 880 (1475/6) роком. Воно частково нагадує повідомлення “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, датоване тим самим роком. Однак навіть якщо зважити на те, що саме його переклад становить основу відповідного уривка “Стислої історії”, то треба буде визнати, що, на відміну від інших повідомлень умовної другої частини твору, у ньому текст джерела був змінений значною мірою. У творі Кятіба Челебі повідомляється, що Мангуп, Кафа й Азак були завойовані руками Гедіка Ахмед-паші і що Менглі-Гірей-хан I (1466–1474, 1475–1476, 1478–1514) підкорився династії Османів [Başar 2021, 192]. У “Стислій історії” немає згадки про Азак, натомість ідеться про Мангуп, Мангуш і Кафу в Кримському вілаєті, повідомляється, що ці фортеці, які захопив Гедік Ахмед-паша, взяв султан Фатіх Мехмед, син султана Мурада, який не згадується у творі Кятіба Челебі. У повідомленні про підкорення Менглі-Гірея Османській династії в “Стислій історії” додано вказівку на те, що це відбулося вперше. Крім того, у ній додано повідомлення про смерть Менглі-Гірея й перехід влади до його сина Мухаммед-Гірея I (1514–1523) у 920 (1514) році, якого немає у вказаному творі Кятіба Челебі.

Включення Мангуша до списку фортець, захоплених Гедіком Ахмедом-пашею, найімовірніше, належить самому автору “Стислої історії”. Згадки про цю фортецю, як і про Азак, немає в “Історії аль-Дженабі” й інших османських творах, пов’язаних

з нею. Це настановує на думку про наявність у розпорядженні автора “Стислої історії” додаткового джерела, можливо, кримського походження. Водночас в “Історії аль-Дженабі” й інших османських творах, пов’язаних з нею, повідомляється, що Гедік Ахмед-паша був відправлений з метою захоплення Мангупа й Кафи султаном Мухаммедом, ім’я якого у творі аль-Дженабі вказано у формі аль-Муджахід Мухаммед-хан, в “Історії Дешт-і Кипчака” Абдуллаха ібн Ридвана – як Абу-ль-фютухат ве-ль-мегазі султан Мехмед Газі, у “Кюнг аль-ахбар” Геліболулу Мустафи Алі – як Абу-ль-фетх султан Мехеммед-хан б. султан Мурад-хан, а в “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена, відповідні дані якого запозичені з “Кюнг аль-ахбар”, вказано те саме ім’я, але без титулу Абу-ль-фетх [‘Abdullah ibn Rıdvan 2012, 25; El-Cenabi Ebu Muhammed Mustafa, *арк.* 54; Gelibolulu Mustafa Âlî (3/3), 608; Hezarfenn Hosein Efendi, *арк.* 103/111].

Завдяки наявності прізвиська Абу-ль-фетх при імені турецького султана в “Кюнг аль-ахбар” його форма в цьому творі є найближчою до форми його імені “Фатіх Мехмед син султана Мурада” в “Стислій історії”. Проте наявність вказівок на зв’язок інших даних цього повідомлення “Стислої історії” з твором Гезарфена змушує припустити, що форма імені султана в ній запозичена саме з “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк”, а причиною появи прізвиська Фатіх у цьому разі стали слова *İstanbul fâtihi* (“завойовник Стамбула”) перед ім’ям султана у творі Гезарфена [Hezarfenn Hosein Efendi, *арк.* 103/111]. Про ймовірний зв’язок вказаного уривка “Стислої історії” саме з твором Гезарфена свідчить наявність у ньому ремарки щодо того, що Менглі-Гірей **уперше** підкорився Османській династії у 880 (1475) році: “*Mezbûr Mengli Giray ibtidâ Âl-i ‘Osmâna itâ ‘at itmîşdür*” [Abu’l-Ghâzî Bahâdur Khân, *арк.* 232 зв. – 233]. Джерелом цього уточнення, найімовірніше, є повідомлення автора “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” наприкінці розділу, присвяченого історії кримських ханів:

“*Muḥaṣṣal kelâm sekiz yüz seksen târîhinde ki ibtidâ Selâtin-i Âl-i ‘Osmân ḥazretlerine mütaba ‘at iden Kırım ḥânlarından Mengli Giray Ḥân zamânından biñ seksen dört târîhine gelince müddet-i ḥükûmetleri iki yüz yıla varmışdur*” [Hezarfenn Hosein Efendi, 114 зв. (106 зв.)].

Переклад:

“Коротко кажучи, з часів Менглі-Гірея-хана з кримських ханів, який **уперше** підкорився султанам Османської династії у вісімсот вісімдесятому році, до тисяча вісімдесят четвертого року їхній термін правління досяг двохсот років”.

Брак такого пояснення в інших османських історичних творах, перелічених вище, також вказує на те, що додаткові дані повідомлення про події 880 року у “Стислій історії” запозичені саме з твору Гезарфена. Отже, повідомлення про смерть Менглі-Гірея в 920 році та прихід до влади його сина Мухаммед-Гірея, наявне в “Кюнг аль-ахбар”, “Історії Дешт-і Кипчака” і “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк”, найімовірніше, також запозичено автором “Стислої історії” з твору Гезарфена.

2. Під датою 992 (1584/5) р. у творі Кятіба Челебі повідомляється як про окремі події, не пов’язані одна з одною, про непокору Мухаммед-Гірея, відправлення флоту, виконання обов’язків головнокомандувача Османом-пашею, поразку Імам-Кулі-хана в битві проти нього біля Шемахи, повернення Османа-паші з Баб аль-Абваба (Дербента), поразку татарського війська і вбивство Мухаммед-Гірея [Başar 2021, 204]. Натомість автор “Стислої історії”, наскільки можна судити, помилково вирішив, що між цими подіями є безпосередній зв’язок, і тому поєднав їх. У підсумку в нього з’явилася цілісна картина, яка не має стосунку до дійсності. Згідно з нею, Мухаммед-Гірей II (1577–1584), виявивши непокору, з’явився з татарським військом біля Дербента, де в нього відбулася битва з Османом-пашею, у якій татарське військо зазнало поразки, а сам Мухаммед-Гірей був убитий.

3. Опис подій 993 (1585) року в “Стислій історії” загалом повторює відповідний текст “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, однак у нього вони датованi 995 (1586/7) роком [Başar 2021, 204]. Помилково в цьому повідомленні “Стислої історії” є вказівка на те, що Іслам-Гірей II (1584–1588) став ханом і помер у тому самому році. Поява цієї помилки пов’язана з джерелом, у якому Кятiб Челебi, найімовірніше, пропустив слово *vefât* перед ім’ям Іслам-Гірея. У цьому разі 995 рік, зазначений у “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, вказував би лише на “смерть Іслам-Гірея” (“*vefât-ı İslâm Giray*”). Судячи з усього, автор “Стислої історії”, усвідомлюючи, що Іслам-Гірей II, який правив після Мухаммед-Гірея II, не міг посісти трон за три роки після його вбивства в 992 році, з метою уникнення цього непорозуміння в тексті твору Кятiба Челебi переніс дату посідання трону Іслам-Гіреєм з 995-го на 993 рік.

4. Повідомлення про смерть хана Газі-Гірея II (1588–1596, 1596–1608) та прихід до влади його молодшого брата Селямет-Гірея (1608–1610) у 1016 (1607/8) році немає в “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, а також в “Історії аль-Дженабі” й “Кюнґ аль-ахбар” Геліболулу Мустафи Алi, які були завершені раніше цієї дати. Згадка про це є в іншому творі Кятiба Челебi – “Фазлакат акваль аль-ах’яр фі ‘ільм ат-тарих ва-ль-ахбар” (“Стисле викладення найкращих слів у науці про дати та повідомлення”), відомому також під скороченою назвою “Фезлеке” (“Стисле викладення”) [Kâtip Çelebi 2016 (1), 392]. Проте в цьому творі воно відрізняється від повідомлення у “Стислій історії”. Водночас останнє дуже близьке до повідомлення в “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена і, найімовірніше, є запозиченням із цього твору [Hezarfenn Hosein Efendi, *арк.* 105/113]. Отже, це повідомлення ще раз підтверджує, що твір Гезарфена належить до числа джерел “Стислої історії”.

5. У повідомленні про події 1019 (1610/1) року автор “Стислої історії” переклав лише частину тексту відповідного повідомлення “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, яка стосується втечі Мухаммед-Гірея III (1610, 1623–1627) у Польщу і Шагін-Гірея до кизилбашів (в Іран) [Kâtip Çelebi 2016 (1), 207]. Водночас він пропустив при перекладі звістку про затвердження в ханстві Джанбек-Гірея (1610–1623, 1627–1635) і додав, що Мухаммед-Гірей і Шагін-Гірей виявилися непокірними щодо хана Селямет-Гірея. Джерелом останнього повідомлення може бути твір “Фезлеке” Кятiба Челебi, у якому повідомляється, що Мухаммед-Гірей, будши калгою, виявив непокору ханові Селямет-Гіраю, внаслідок чого хан намірився схопити його, через що Мухаммед-Гірей разом із братом Шагін-Гіреєм утік і поневірявся в краю черкесів [Kâtip Çelebi 2016 (1), 392].

6. Судячи з усього, з “Фезлеке” походить і таке коротке повідомлення “Стислої історії” про смерть Селямет-Гірея та прихід до влади Джанбек-Гірея в 1026 (1617) році, якого немає в “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi. Однак у “Фезлеке” це коротке повідомлення міститься в розповіді про прибуття Мухаммед-Гірея до Стамбула чотирма роками раніше, у 1022 (1613/4) році [Kâtip Çelebi 2016 (1), 456]. Причиною помилкової зміни дати автором “Стислої історії” могла бути згадка в “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi про поразку Джанбек-Гірея в 1026 році [Başar 2021, 208]. Імовірний зв’язок даних цього повідомлення, як і двох попередніх, із “Фезлеке” Кятiба Челебi свідчить про те, що цей твір, найімовірніше, був додатковим джерелом для автора “Стислої історії”, як і “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена.

7. Наступні повідомлення “Стислої історії” про події 1046 (1636/7), 1050 (1640/41) і 1051 (1641/2) років майже повністю повторюють повідомлення “Таквiм ат-теварiх” Кятiба Челебi, без скорочень і додавань нових даних [Başar 2021, 210, 211].

8. Про майже повний збіг із “Таквiм ат-теварiх” можна сказати і щодо двох останніх повідомлень умовної другої частини “Стислої історії” про події 1053 (1643/4) і 1064 (1654) років. Однак, на відміну від перекладів трьох попередніх повідомлень, у них все ж є невеликі відмінності. У “Таквiм ат-теварiх” замість 1053-го вказаний 1054 (1644/5) рік [Başar 2021, 211]. Заміна дати в “Стислій історії” вочевидь

не пов’язана з іншим твором Кятіба Челебі, “Фезлеке”, у якому прихід до влади в Криму Іслам-Гірея й арешт Мухаммед-Гірея не згадуються серед подій 1053 і 1054 років [Kâtip Çelebi 2016 (2), 837–854]. Те саме стосується твору Гезарфена, у якому вказані події позначені, як і в “Таквім ат-теваріх”, 1054 роком [Hezarfenî Husein Efendi, *арк. 105/113 зв.*]. Інші османські джерела, як-от Наїма, також датують відставку й ув’язнення Мухаммед-Гірея IV та воцаріння Іслам-Гірея III 1054 роком [Мустафа Наїма 2016, 140–142]. Тому важко сказати, чим керувався автор “Стислої історії”, змінюючи дату цих подій. Якщо це не вплив якогось іншого джерела, то можна припустити, що зміна дати була результатом механічної помилки автора або переписувача.

Відмінність між повідомленнями “Стислої історії” і “Таквім ат-теваріх” Кятіба Челебі, датованими 1064 роком, полягає у згадці про вихід Мухаммед-Гірея з ув’язнення, перш ніж стати ханом, якої немає в джерелі [Başar 2021, 212]. Однак, як було вказано вище, у “Таквім ат-теваріх” про ув’язнення Мухаммед-Гірея йдеться в попередньому повідомленні за 1053 рік. Тож автор “Стислої історії” міг додати цю ремарку без звернення до інших джерел, керуючись попереднім повідомленням Кятіба Челебі.

Отже, головним джерелом умовної другої частини “Стислої історії” є твір Кятіба Челебі “Таквім ат-теваріх”. Як додаткові джерела він, найімовірніше, використовував інший твір Кятіба Челебі – “Фезлеке”, а також “Історію аль-Дженабі” й “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена.

Використання автором “Стислої історії кримських ханів” під час написання умовної другої частини твору щонайменше чотирьох досить великих за обсягом історичних творів, коректні переклади з перської мови коротких повідомлень “Таквім ат-теваріх” Кятіба Челебі, а також точне цитування “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі, який він використав в умовній першій частині свого твору, засвідчують, що фактичні помилки, які трапляються в деяких із його повідомлень умовної другої частини “Стислої історії”, навряд чи пов’язані з його недостатньою освіченістю чи обізнаністю з історією або з браком досвіду вивчення джерел. Поява помилок у творі могла бути наслідком умов, у яких він створювався. Цілком можливо, що його створення припало на один з епізодів воєнних дій, на які був багатий період 1730–1736 років, коли, згідно з припущенням, була написана “Стисла історія”. Автор твору міг бути як у числі тих, хто безпосередньо брав участь у цих подіях, так і серед тих, хто так чи інакше відчув їхній вплив.

в) Третя частина

Як було зазначено вище, умовна третя частина “Стислої історії” являє собою некоментовану хронологію змін правителів Кримського ханства, починаючи з приходу до влади Аділь-Гірея, сина Чобан-Гірея, у 1076 (1665/6) році і завершуючи усуненням із трону Саадет-Гірея та призначенням на пост хана Менглі-Гірея в 1037 (1724/5) році. До неї можна додати також повідомлення про сходження на трон ханства втретє Каплан-Гірея в 1143 (1730/31) році, однак є більше підстав вважати, що воно разом із двома попередніми повідомленнями твору про смерть Девлет-Гірея, сина Селім-Гірея, у 1138 (1725/6) році та про події на Південному Кавказі в 1141 (1728/9) році становить комплекс відомостей, які належать безпосередньо автору “Стислої історії”.

Як показують дослідження І. В. Зайцева, некоментовані хронології змін влади в Кримському ханстві (які він включає в більш широку групу записів генеалогій і правлінь кримських ханів) були досить поширені за часів Кримського ханства [Зайцев 2009, 187–206]. Науковець виявив і проаналізував три такі хронології. Найстаріша з них міститься у складі рукопису із зібрання Лейденського університету (Cod. Or. 1548), який був завершений у 1104 (1692/3) році в Криму під час правління хана Селім-Гірея I (1671–1678, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704) [Зайцев 2009, 192].

Дослідник порівняв її з хронологією правлінь кримських ханів під заголовком “Порядок [зміни] кримських ханів” (“Tertîb-i Ĥānān-ı Kıřım”), яка міститься в дописі до паризького рукопису “Теваріх-і Дешт-і Кипчак” Абдуллаха б. Ридвана й доведена до посідання трону ханом Каплан-Гіреєм I (1707–1708, 1713–1716, 1730–1736) у 1125 (1713) р. [Зайцев 2009, 195]. Третя, остання хронологія була завершена в суботу місяця Джумада I 1246 р. (тобто 23 чи 30 жовтня або 6 чи 13 листопада 1830 р.). Вона міститься в рукописі з Матендарану (Єреван, Вірменія) під шифром Osm. 363 і позначена в каталозі як “Історія султанів Криму” (“Târîh-i selâṭîn-i Kıřım”). За словами І. В. Зайцева, цей запис, безсумнівно, кримського походження, оскільки його супроводжують у рукописі декілька листів муфтія Кафи ‘Афіф ад-Діна ‘Абдуллаха аль-Кефеві. Втім, заміна в ньому традиційної кримської форми імені двох кримських ханів “Менглі” на “Бенглі” змушує розглядати це джерело як османське або кримське, адаптоване під смаки османів [Зайцев 2009, 199–205].

З метою з’ясування можливих зв’язків між умовною третьою частиною “Стислої історії кримських ханів” і вказаними некоментованими хронологіями зміни влади у Кримському ханстві було проведено їхнє порівняльне дослідження. До порівняння були долучені також близькі до “Стислої історії” за часом створення кримські історичні твори Сеїда Мухаммеда Різи та ‘Абд аль-Гаффара Киримі. Результати порівняння наведено в таблиці 3, у якій напівжирним шрифтом позначені збіги дат, курсивом – близькі за значенням слова, а курсивом і напівжирним шрифтами водночас – випадки передачі того самого сенсу різними лексичними засобами.

Таблиця 3. Порівняння відомостей третьої частини “Стислої історії” з даними інших некоментованих генеалогій і кримських історичних творів XVIII ст.

№	“Стисла історія кримських ханів”	Запис із рукопису Лейденського університету [Зайцев 2009, 190–195]	“Tertîb-i ĥānān-ı Kıřım” [Zajaczkowski 1966, 69–74]	“Târîh-i selâṭîn-i Kıřım” [Зайцев 2009, 200–205]	Сеїд Мухаммед Різа. “Сім планет у звістках татарських царів” [Сейид Мухаммед Різа 1832]	‘Абд аль-Гаффар Киримі. “‘Умдет аль-ахбар” [Abdülgaḥḥâr b. Hasan...]
1	Аділь-Гірай, син Чобан-Гірая, 1076–1082	Аділь-Гірай-хан, 1077, правив 5 років	Аділь-Гірай-хан, 1077, правив 5 років	Газі-Гірай-хан, 1077, правив 11 років	Аділь-Гірай, син Чобан-Девлет-Гірая, 1076–1081 , Зу-ль-хідже (с. 174, 179)	Аділь-Гірай б. Чобан-Гірай, 1075–1082 (арк. 288/286 зв., 289/287 зв.)*
2	Селім-Гірай, 1082–1088	Селім-Гірай-хан, 1082 , правив 7 років	Селім-Гірай-хан, 1082 , правив 7 років	Селім-Гірай-хан, 1082 , правив 7 років	ель-Хадж-Селім-Гірай-хан б. Багадир-Гірай-хан... 1081, Зу-ль-хідже – 1088 , Зу-ль-хідже (с. 181, 184)	Селім-Гірай-хан б. Багадир-Гірай-хан, 1082–1089 (арк. 289/287 зв.)

* Через скісну риску вказані нова/стара пагінація аркушів у рукопису.

3	Мурад-Гірай, 1088–1095	Мурад-Гірай-хан, 1089, правив 5 років	Мурад-Гірай-хан, 1089, правив 5 років	Мурад-Гірай-хан, 1069, правив 5 років	Мурад-Гірай, 1088 , Зуль-хідже – 1094, Шевваль (с. 184, 185)	Мурад-Гірай-хан б. Мубарек-Гірай б. Селямет-Гірай-хан, 1089–1094 (арк. 289/287 зв., 290/288)
	–	Хаджі-Гірай-хан, 1094, правив 4 місяці	Хаджі-Гірай-хан, 1094, правив 8 місяців	ель-Хаджі-Гірай-хан, 1094, правив 9 місяців	Хаджі-Гірай, 1094, Шевваль – 1095, Раджаб (9 місяців) (с. 185, 191)	Хаджі-Гірай-хан б. Кирич-Гірай-султан, 1094–1095, відставлений через 9 місяців (арк. 290/288)
4	Селім-Гірай, удруге, 1095–1102	Селім-Гірай-хан, 1095 , правив 7 років	Селім-Гірай-хан, <i>удруге</i> (<i>def'a-i [sāniye]</i>), 1095 , правив 7 років	Селім-Гірай-хан, <i>повторно, 1095</i> , правив 8 років	Селім-Гірай-хан, <i>удруге, 1095</i> , Реджеб – 1102 , Джумада II (с. 191, 197)	Селім-Гірай, <i>повторно, 1095–1102</i> , правив 7 років (арк. 290/288, 290/288 зв.)
5	Саадет-Гірай, 1102–1103	Саадет-Гірай-хан, 1102 , правив 9 місяців	Саадет-Гірай-хан, 1102 , правив 8 місяців	Саадет-Гірай-хан, 1103, правив 1 рік	Саадет-Гірай, 1102 , Джумада II – 1103 , Рабі' II (10 місяців) (с. 197, 202)	Саадет-Гірай-хан, 1102–1103 , 8 місяців (арк. 290/288 зв.)
6	Сафай-Гірай, 1103–1104	Сафа-Гірай-хан, 1103 , правив 9 місяців	Сафа-Гірай-хан, 1103 , правив 8 місяців	Сафа-Гірай-хан, 1104, правив 1 місяць	Сафа-Гірай, 1103 , Рабі' II – 1104 Сафар (10 місяців) (с. 202, 204)	Сафа-Гірай-хан б. Сафа-Гірай-султан б. Селямет-Гірай-хан, 1103–1104 , 9 місяців (арк. 290/288 зв.)
7	Селім-Гірай, утреге, 1104–1110	ель-Хадж-Селім-Гірай-хан, 1104 , правив 6 років	Селім-Гірай-хан, утреге, 1104 , правив 6 років	Селім-Гірай-хан, <i>повторно, 1104</i> , правив 7 років	Селім-Гірай, 1104 Сафар – 1110 Рамадан (с. 204, 259)	Селім-Гірай-хан, <i>знову, 1104–1111</i> , весна (арк. 290/288 зв., 291/289 зв.)
8	Девлет-Гірай, син Селім-Гірая, 1110–1114	Девлет-Гірай, 1110 , Рамадан	Девлет-Гірай-хан, 1110 , правив 4 роки	Девлет-Гірай-хан, 1111, правив 5 років	Девлет-Гірай, 1110 , Рамадан – 1114 (с. 259, 288–289)	Девлет-Гірай, 1111, весна – 1115 (арк. 291/289 зв., 293/291 зв.)
9	Селім-Гірай, учетверге, 1114–1116 , помер	–	Селім-хан, <i>учетверге</i> (<i>[def'a-i] rābi'a</i>), 1114 , правив 2 роки	ель-Хаджі-Селім-Гірай-хан, <i>повторно, 1116</i> , правив 7 років	Хан Селім, учетверге, 1114 , Ша'бан – 1116 (с. 289, 299)	ель-Хадж-Селім-Гірай-хан, 1115– 1116 (арк. 293/291 зв.)
10	Газі-Гірай, син Селім-Гірая, 1116–1118	Газі-Гірай-хан, 1116 , 15 Рамадана	Газі-Гірай-хан, 1116 , правив 2 роки	Газі-Гірай-хан, 1122, правив 2 роки	Газі-Гірай, 1116 , Рамадан – 1118 (с. 304, 306)	Газі-Гірай-хан, син ель-Хадж-Селім-Гірая-хана, 1116–1120 (арк. 293/291 зв. – 294/292, 294/292 зв.)

11	Каплан-Гірай, брат Газі-Гірая, 1118–1120	–	Каплан-Гірай-хан, 1118 , правив 2 роки	–	Каплан-Гірай, 1118 , Зу-ль-хідже – 1120 , Рамадан (с. 306, 309, 313)	Каплан-Гірай-хан б. Селім-Гірай-хан, 1120 (арк. 294/292 зв., 296/294)
12	Девлет-Гірай, брат Каплан-Гірая, вдруге, 1120–1125	–	Девлет-Гірай-хан, <i>удруге</i> ([<i>def'a-i sâniye</i>]), 1120	–	Девлет-Гірай-хан, удруге, 1120 , Рамадан – 1125 , остання третина Сафара (с. 313, 315)	Девлет-Гірай-хан, <i>повторно, 1120</i> , початок Сафара – 1125 , початок року Змії (арк. 296/294, 302/300 зв.)
13	Каплан-Гірай, удруге, 1125–1128	–	Каплан-Гірай-хан, удруге, 1125	Каплан-Гірай-хан, 1125 , правив 2 роки	Каплан-Гірай-хан, 1125 , 2 Рабі' II – 1128 , Зу-ль-ка'да (с. 315, 318)	Каплан-Гірай-хан, <i>повторно, 1125</i> , початок року Змії – 1128 (арк. 302/300 зв. – 303/301 зв.)
14	Кара-Девлет, син Чобан-Гірая, 1128–1129	–	–	Девлет-Гірай-хан, 1127, правив 4 роки	Кара-Девлет-Гірай, 1128 , Зу-ль-хіджа – 1129 , Сафар (с. 318, 319)	Кара-Девлет-Гірай-хан б. Аділь-Гірай-султан б. Селямет-Гірай-хан, 1128–[1129] (“ наступного року ”) (арк. 303/301 зв.)
15	Саадет-Гірай, син Селім-Гірая, 1129–1137	–	–	Саадет-Гірай-хан, 1131, правив 8 років	Саадет-Гірай, 1129 , Сафар – 1137 , Мухаррам (с. 319, 324)	Саадет-Гірай-хан б. ель-Хадж-Селім-Гірай-хан, [1129]–1137 , початок року Змії (арк. 303/301 зв., 305/303)
16	Менглі-Гірай, брат Саадет-Гірая, 1137–1143	–	–	Бенглі-Гірай-хан, 1139, правив 7 років	Менглі-Гірай-хан ібн Селім-Гірай-хан... 1137 , Мухаррам – 1143 , Рабі' II (с. 324, 336)	Менглі-Гірай-хан б. ель-Хадж-Селім-Гірай-хан, 1137 , початок року Змії – 1143 , Рабі' I (арк. 305/303, 307/305)
17	Каплан-Гірай-хан, утретє, 1143	–	–	Каплан-Гірай-хан, 1146, правив 6 років	Каплан-Гірай-хан, утретє, 1143 , Рабі' II – 1149, Рабі' II (с. 336)	Каплан-Гірай-хан б. ель-Хадж-Селім-Гірай-хан, утретє, 1143 , після Рабі' I – 1149, остання третина року Коня (арк. 307/305, 311/309)

З таблиці можна побачити, що найбільша кількість повних збігів дат початку й закінчення правління ханів спостерігається між “Стислою історією” і “Сімома планетами” Сеїда Мухаммеда Різи – у 14 пунктах із 17-ти. В інших трьох пунктах збіги часткові, тобто збігається лише початкова або кінцева дата. З іншими творами в умовній третій частині “Стислої історії” збігів дат помітно менше. З “‘Умдет аль-ахбар” ‘Абд аль-Гаффара Киримі в ній є 8 повних і 6 часткових збігів дат із 17-ти; з “Порядком [зміни] кримських ханів”, доданим до паризького рукопису “Історії Дешт-і Кипчака” Абдуллаха б. Ридвана, – 8 повних і 2 часткових із 13-ти; з некоментованою хронологією зміни ханів у складі рукопису із зібрання Лейденського університету – 3 повних і 3 часткових з 9-ти. З некоментованою хронологією, яка міститься у складі рукопису з Матендарану, “Стисла історія” повних збігів дат не має, часткових – 4.

Цікаво, що, незважаючи на значну різницю в мовах між “Стислою історією” та “Сімома планетами” Сеїда Мухаммеда Різи (написаними високим стилем османської мови, яка мала назву “фарсі” [Сейтягьяев 2003b, 39]), у них однаковими словами позначена черговість правлень ханів, за винятком двох випадків у “Семи планетах” Мухаммеда Різи, у яких такого позначення немає: *def‘a-i sâni* (“вдруге”), *def‘a-i sâlis* (“втретє”), *def‘a-i râbi /râbi‘a* (“вчетверте”) [Сейид Мухаммед Риза 1832, 191, 289, 313, 336; Abu‘l-Ghâzî Bahâdur Khân, *арк.* 233 зв., 234]. Показово, що схожі позначення містяться в некоментованій хронології зміни влади у Криму, доданій до паризького рукопису “Історії Дешт-і Кипчака” Абдуллаха б. Ридвана, мову якої також можна охарактеризувати як “фарсі” (тобто високий стиль османської мови): *def‘a-i [sâniye]*, [*def‘a-i] sâniye*, *fi‘d-def‘ati s-sâniyye* (“вдруге”), *fi‘d-def‘ati s-sâliye* (“втретє”), [*def‘a-i] râbi‘a* (“вчетверте”) [Zajaczkowski 1966, 73, 74], а у творі ‘Абд аль-Гаффара Киримі, стиль османської мови якого можна охарактеризувати як “середній”, замість зазначених лексем використані такі слова народного лексикону, як *yine* (“знову”) і *tekrâr* (“повторно”) [Abdülgaḥfâr b. Hasan... *арк.* 290/288, 290/288 зв., 296/294, 302/300 зв.].

Отже, порівняльне дослідження показує, що відповідні частини “Стислої історії” і твору Сеїда Мухаммеда Різи походять від загального джерела. З огляду на велику ймовірність того, що матеріали для написання “Семи планет” були надані Сеїду Мухаммеду Різи кримським ханом Менглі-Гіреєм II, якого один з істориків ханства XVIII століття Саїд-Гірей-султан називає співавтором твору (“історія покійного Менглі-Гірая-хана мовою фарсі, створена за участю Різи-ефенді”), збіг зазначених даних “Семи планет” і “Стислої історії” може розглядатися як доказ належності останньої до пам’яток кримської історіографії [Сейтягьяев 2003b, 38–39]. Спільним джерелом двох творів, найімовірніше, була некоментована хронологія зміни влади в Криму, написана високим стилем османської мови, яка не дійшла до нашого часу або поки що не виявлена. Водночас порівняння дає підстави говорити про брак зв’язку умовної третьої частини “Стислої історії” з іншими некоментованими хронологіями зміни влади у Криму, до того ж дві з них, які містяться в паризькому рукописі “Історії Дешт-і Кипчака” Абдуллаха б. Ридвана і в рукописі Лейденського університету, вочевидь пов’язані одна з одною. Також порівняння дає змогу з’ясувати, що відповідні частини “Стислої історії” й “‘Умдет аль-ахбар” ‘Абд аль-Гаффара Киримі походять від різних джерел.

г) Четверта частина

Остання, умовна четверта частина твору містить звістку про смерть Девлет-Гірея, сина Селім-Гірея (Девлет-Гірея II, 1699–1702, 1708–1713), у 1038 (1725/6) році, короткий опис деяких подій Рамадана 1141 (1729) року і повідомлення про прихід до влади у Криму втретє хана Каплан-Гірея I в 1143 (1730) році. Повідомлення, близькі за змістом до вказаних, трапляються також у творі Сеїда Мухаммеда Різи. Однак у цьому разі між ними є помітні відмінності. В іншому творі XVIII століття,

“Умдет аль-ахбар” “Абд аль-Гаффара Киримі, є лише одне близьке за змістом до перелічених вище повідомлення про посідання кримського трону Каплан-Гіреєм I утретє в місяці Рабі' II 1143 року (14.10 – 11.11.1730 р.). Ступінь відповідності текстів повідомлень “Стислої історії” та “Семи планет” Мухаммеда Різи можна побачити в таблиці 4, поданій нижче.

Таблиця 4. Збіги у змісті між четвертою частиною “Стислої історії” та “Сімома планетами” Сеїда Мухаммеда Різи

№	“Стисла історія кримських ханів”	Сеїд Мухаммед Різа. “Сім планет у звістках татарських царів” [Сейид Мухаммед Риза 1832]
1	Târîh-i / sene 1138. Vefât-ı Devlet Giray ibn Selîm Giray.	[На полях]: Vefât-ı Devlet Giray Hân ...1137 sene Şevvâlinde serîr-i devlet-i dîbâ-pûş hayâtdan nâzil ve beyt-i çâr-divâr-ı bî-ferş mezâra dâhil oldı (с. 316–317).
2	Târîh-i sene 1141. Mengli / Giray Hân Ramazân-ı şerîfde Sultân Aḥmed ibn Sultân Süleymân Hân zemânında İstanbula / vardı. Ve Baḥtı Giray Sultân karındaşı Murâd Giray Sultân ikisinde Ramazân-ı şerîfing yigirmi / sekizinde Çerâkise Kabartada şehâdet oldılar. Ve Mengli Giray Hân Kırım tarafına <i>qayıtb keldi</i> .	Mengli Giray Hân bin Selâmet-Giray Hân ibn Devlet-Giray Hân bin Mübârek Giray Sultân bin Mengli Giray Hân... (с. 324). ... 1141 Ramazân-şerîfi evâhirinde vâsıl-i kurb-ı devlet olıçaq şadr-ı a'zam ve sâir vüzerâ-yı 'ızâm ferş-i pâ-y-endâz-ı istikbâl ile serây-ı şâhib-i devlete nüzûl itdirüb hân-ı müşârün-ileyh ve ma'iyetinde olan Sa'âdet-Giray-zâde Ḥalîm Giray ve oğlu Toktamış Girayun düş-ı isti'dâdlarını ferve-i semmûr ve ricâl ü muḥarreblerini 'alâ merâtibihim sincâb ve kâḫûm ile pîrâye [vü] zîb-i sürûr eyledikdenşoñra hân-ı müşârün-ileyh Kûm Kapusunda vâқи' Defter-dâr Muştafâ Efendi hânesinde ve etbâ'ından her biri ricâl-i devletden birinüñ ziyâfethâne-i ni'metinde mihmân oldılar. Zemân-ı medideden berü hânân-ı Kırımıñ câme-i ârâm u râhatların dest-i fitne vü fesâd ile nez' u tecrîd iden Baḥt-Giray Sultânun kımme-i (kemânîsi) kefen-i ḥamrâ' ve tîğ-ı gâdr-ı Çerâkise ile la'l-gûn oldıḡı haberi resîde olıçaq nevbâfte-i kârgâh-i қаzâ vü қader olan қumâş-ı nev-zuhûr-ı i'dâm-ı bed-ḥâhân nezd-i pâdişâhîde maḡbûl olmaḡın ḥazîne-i 'inâyet-i mülûkânedен ḡil'at-ı fâḡire ile i'tibâr u қadrin tecdîd eylediler (с. 334). ...Ve sene-i mezbûre Zî'l-қа'desi evâhirinde şâḡife-i âmâlin pîrâye [vü] zîb-i ḡaḡt-ı zerîn-i 'avdet eyledi (с. 335)
3	Târîh-i / sene 1143. Каплан Giray Hân def'a-i şâlis hân boldı.	...Esnâ-yı cülûs-ı hümâyûnda taraf-ı şehriyârîden işâl olan muḥarrer-nâme ve teşrifât vüşülinüñ on beşinci küni ki sene 1143 Rebî'u'l-uḡrâdur Каплан Giray Hân def'a-i şâlişe fermân-fermâ-yı iḡlîm-i Kırım olmaḡle... (с. 336)

Оскільки найпізнішою датою, вказаною у творі Сеїда Мухаммеда Різи, є рік смерті Каплан-Гірея I в Ша'бані 1151 року (14 листопада – 12 грудня 1738 р.), очевидно, що повідомлення “Стислої історії”, скопійованої в берлінській рукопис близько 1737 року, навряд чи можуть бути скороченням даних “Семи планет” [Сейид Мухаммед Риза 1832, 342]. Збіг окремих деталей повідомлень, як-от датування прибуття Менлі-Гірея в Стамбул, дає змогу припустити, що дані двох творів походять від загального джерела або що Мухаммед Різа використав “Стислу історію” як джерело. Проте наявність явних розбіжностей, як-от різні датування смерті Девлет-Гірея і брак згадки про Мурад-Гірея у звістці про загибель Бахт-Гірея в Кабарді, змушує відкинути таке припущення. Найімовірніше, ці події, сучасниками яких є

автори обох творів, були широковідомі під час їхнього створення, принаймні у вищих колах. Отже, автори могли включити їх у свої твори незалежно один від одного. З огляду на більш точні датування Сеїда Мухаммеда Різи, у яких вказуються не лише роки, а й місяці, можна припустити, що він користувався якимись офіційними записами подій. На відміну від нього, автор “Стислої історії”, судячи з усього, використовував власні спогади або записи.

Дуже показовою в умовній четвертій частині “Стислої історії” є згадка Мурад-Гірея, який був убитий разом зі своїм братом, Бахт-Гіреєм, у Кабарді. У творі Сеїда Мухаммеда Різи, як показано вище, цієї згадки немає, а у творі ‘Абд аль-Гаффара Кирими про загибель Бахт-Гірея в Кабарді взагалі не повідомляється. Сьогодні обставини загибелі двох султанів залишаються малодослідженими. Сучасні дослідники при їхньому висвітленні здебільшого посилаються на дані, що походять із “Протоколу розпитування кабардинського посла Магомета Атажукіна в Колегії закордонних справ про Велику й Малу Кабарду”, датованого 7 березня 1732 року, у якому зі слів посла повідомляється, що один з володарів Великої Кабарди, Арсланбек, разом із Бахти-Гірей-султаном і сераскир-султаном з великим кримським військом прийшов у Кабарду для виведення тамтешніх володарів з усіма їхніми людьми в кримські володіння. Внаслідок цього кабардинці розбили кримське військо і вбили Бахти-Гірей-султана та сераскир-султана. Арсланбек із залишками кримського війська повернувся до Криму [Кабардино-русские отношения... 1957, 61, 63]. Автори “Адигської (Черкеської) енциклопедії”, на яку посилаються деякі сучасні дослідники, без вказівки на джерело додають, що ім’я сераскир-султана було Імеат-Гірей і що він був братом Бахти-Гірея [Адыгская (черкесская) энциклопедия 2006, 200; Грибовський, Сень 2012, 112]. У доступних джерелах і науковій літературі згадок про сераскира Імеат-Гірея (найімовірніше, Інает-Гірея) не виявлено.

Свого часу про похід Бахти-Гірея-султана й Мурад-Гірея-султана, братів хана Менглі-Гірея II (1724–1730, 1737–1740), у Кабарду із сильною армією, для того щоб “скоротити чисельність черкесів, які там проживають”, розповів у своєму описі поїздки Кавказом і Грузією в 1807 і 1808 роках Ю. фон Клапрот. На підтвердження цих даних він навіть уривок із “хронології госуларів Криму, що написана ногайсько-татарською мовою”:

In the year 1141” (A. D. 1729) “Bachti Gerai Ssulthan and his brother Murad Gerai Ssulthan became martyrs among the Tscherkessians in the Skabartha on the 28th of the holy Ramadhan; and Mengli Gerai Ssulthan returned to the Krym” [Klaproth von 1814, 191–192].

Очевидно, що це англійський переклад повідомлення зі “Стислої історії Кримських ханів”, наведеного в пункті 2 таблиці 4. Найцікавіше, що фон Клапрот, мабуть вважаючи, що Менглі-Гірей II брав участь у цьому поході разом із зазначеними султанами, приєднав до повідомлення про загибель султанів у Кабарді звістку про повернення Менглі-Гірея II в Крим. Завдяки цьому не залишається жодних сумнівів щодо походження даних, наведених фон Клапротом, саме зі “Стислої історії”. Що стосується уривка про похід двох султанів у Кабарду з “Історії Черкесії”, який належить самому автору (або запозичений ним з матеріалів Яна Потоцького, за які він висловив подяку на початку викладу зазначеної історії), то ці дані фон Клапрота, як і дані інших повідомлень його історичного огляду, найімовірніше, походять з офіційних російських джерел (можливо, навіть з того ж “Протоколу розпитування кабардинського посла Магомета Атажукіна...” від 7 березня 1732 року, який був згаданий вище) [Klaproth von 1814, 172, 173, 191]. Імена Бахт-Гірея та його брата Мурад-Гірея могли бути включені фон Клапротом у його опис під впливом даних “Стислої історії кримських ханів”.

Ще одним цікавим фактом, який повідомляється в умовній четвертій частині “Стислої історії”, є згадка про смерть хана Девлет-Гірея II, яка не вписується в загальну хронологію зміни кримських ханів, так само як і повідомлення про смерть двох султанів і поїздку хана Менглі-Гірея II до султанської столиці. Відомо, що Девлет-Гірей II є батьком вказаного Бахт-Гірея I, відповідно, Мурад-Гірея [Грибовський, Сень 2012, 90]. Ці два повідомлення наштовхують на думку про близькість, можливо, навіть про родинні зв'язки автора “Стислої історії” з Бахт-Гіреем. Тут можна згадати, що Менглі-Гірей II і Каплан-Гірей I, про яких також повідомляється в цій частині твору, були рідними братами Девлет-Гірея II і, відповідно, рідними дядьками вказаних султанів. Однак застаріла мова твору, не властива історикам з числа Гіреїв, дає значно більше підстав вважати, що автор твору радше належав до оточення одного із султанів династії Гіреїв, який був родичем зазначених султанів.

У будь-якому разі умовна четверта частина “Стислої історії кримських ханів”, найімовірніше, належить перу самого автора твору і з цього погляду заслуговує на окрему увагу. Повідомлення про загибель братів Бахт-Гірея і Мурад-Гірея в Кабарді, наскільки можна судити, є унікальним і може дати початок для подальших досліджень цього епізоду кримсько-кабардинських відносин.

Висновки

Дослідження змісту й джерел твору з історії Кримського ханства, відомого під умовною назвою “Стисла історія кримських ханів”, яке було виконано на основі його київського та берлінського списків, дало змогу дійти таких висновків:

1. “Стисла історія кримських ханів” композиційно складається з 4 частин:
 - родоводу засновника династії Гіреїв Хаджі-Гірея-хана і переліку його синів;
 - коментованої хронології зміни ханів у Криму в 1475–1654 рр.;
 - некоментованої хронології зміни ханів у Криму в 1666–1724 рр.;
 - повідомлень про окремі події історії Кримського ханства в період між 1725/6 і 1730 роками.
2. Відомості умовної першої частини “Стислої історії” цілком запозичені із “Шеджере-і тюркі” Абу-л-Газі (1665).
3. Головним джерелом умовної другої частини твору є твір Кятіба Челебі “Таквім ат-теваріх” (1648). Окремі дані запозичені автором з “Історії аль-Дженабі”, “Фезлеке” Кятіба Челебі (1654) і “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена (1673).
4. Включення Мангуша до списку фортець, захоплених Гедіком Ахмедом-пашею, наштовхує на думку про наявність у розпорядженні автора “Стислої історії” додаткового джерела, можливо, кримського походження.
5. Умовна третя частина твору, судячи з усього, походить від некоментованої хронології зміни влади в Криму, написаної високим стилем османської мови. Та сама хронологія, яка не дійшла до нашого часу або поки що не виявлена, є джерелом для іншої пам'ятки кримської історіографії першої половини XVIII століття – “Сімох планет” Сеїда Мухаммеда Різі.
6. Зважаючи на те, що матеріали для написання “Семи планет”, найімовірніше, були надані Сеїду Мухаммеду Різі ханом Менглі-Гіреем II, якого кримський історик XVIII століття Саїд-Гірей-султан називає співавтором твору, збіг даних умовної третьої частини твору з даними “Семи планет” можна розглядати як доказ належності “Стислої історії” до пам'яток кримської історіографії.
7. Джерелом останньої, четвертої умовної частини “Стислої історії”, судячи з усього, були власні спогади або записи автора.
8. Повідомлення про загибель двох кримських султанів, Бахт-Гірея й Мурад-Гірея, у Кабарді, а також про смерть їхнього батька, хана Девлет-Гірея II, які не мають жодного стосунку до хронології зміни влади в Криму, наштовхують на думку про

близькість автора “Стислої історії” до цієї родини. Застаріла мова твору, не властива історикам із числа Гіреїв, дає підстави припустити, що він належав до оточення одного із султанів династії Гіреїв, який був родичем зазначених султанів.

9. Перелік джерел, використаних автором “Стислої історії”, можуть свідчити про те, що він був людиною начитаною, добре обізнаною в історії, володів османською, перською та, імовірно, арабською мовою, тобто був добре освічений для свого часу. Вказівки на створення його твору в ногайському середовищі, яке має стосунок до Криму, можливо, в оточенні одного з кримських султанів на Північному Кавказі, дають підстави припустити, що він був етнічним ногайцем або кримським татариним.

10. “Стисла історія кримських ханів” є пам’яткою кримської історіографічної традиції першої половини XVIII століття, яка дає змогу розширити наші уявлення про розвиток цієї традиції загалом і про її розвиток у середовищі ногайських підданих кримських ханів зокрема. З цього погляду зазначений твір заслуговує на увагу дослідників історії Кримського ханства й історії його літератури.

ДОДАТКИ

1. “Стисла історія кримських ханів”.

Транскрипція тексту берлінського списку

/ [232b] Çingiz Hân aning oğlu Çuçi Hân anıñ oğlu Toqay Timur anıñ oğlu Öz Timur / aning oğlu Sariça Küçük Oğlan anıñ oğlu Toq Kıl Hoca Oğlan anıñ oğlu / Tuy Hoca Oğlan anıñ oğlu Toqtamış Hân anıñ sekiz oğlu boldı. Bu tertib / ile: Toqtamış Hân-nıñ oğlu Celâlû’d-Dîn anıñ oğlu Cebbâr Berdi, Kebek Berdi / Kerîm Berdi, İskender, / Ebû Sa’îd, Küçük Kâdir Berdi, Toq Kılı Hoca.

Mezbûr Tuy Hoca / Oğlan-nıñ oğlu Tülek Timur anıñ oğlu Hüseyin anıñ oğlu / Hasan Oğlan anıñ oğlu Muhammed Hân anıñ oğlu Taştımur anıñ oğlu / Ğiyâsü’d-Dîn Hân anıñ oğlu Hâcî Giray Hân anıñ sekiz oğlu bardur: / Devlet Yâr, Nûr Devlet Hân, Hayder Hân, Toqluq Zamân, Keldiş, / Mengli Giray Hân, Yamğurçı Hân, Öz Timur Hân.

Târîh-i sekiz yüz seksen-de / Qırım vilâyetinde Mangûb ve Mân-gûş ve Kefe’i Sultân Mehmed ibn Sultân Murâd / Fâtîh almışdur. Gedik Ahmed Paşa fetih itmişdür. Mezbûr Mengli Giray / [233a] ibtidâ Âl-i ‘Osmâna itâ’at itmişdür. Toquz yüz yigirmi tarihinde vefât itmişdür. / Yerine oğlu Muhammed Giray hân olmuşdur.

|* Târîh-i toquz yüz yigirmi üçde Sa’âdet Giray İslâm Giray Azaq üstünde cengde inhizâm oldılar. Ve Kefe vâlisi Balı Beğ maqtûl oldı.

Toquz yüz yetmiş / toquzda Devlet Giray Masqav diyarına sefer itdi.|

Toquz* yüz seksen beşde Devlet Giray Hân / Tâman üstünde Portakal Fireng cenginde şehid oldı. Yerine oğlu / Muhammed Giray hân boldı.

Toquz |yüz| seksen yedi târîhinde ‘Osmân Paşa ‘asker-i ‘azîm / ile gelüb Şemâhîde kal’a binâ eyledi. Ve Bâbü’l-ebvâb Derbendi zabt eyledi. / Ve ‘Acem şâhı Şerîf Ahmed Fâris-niñ ser-‘askeri Qoqmaq Hân ile cengde ‘Âdil / Giray Sultân dest-gîr olub Qazvînde Ahmed Şerîf Fâris katil eyledi.

Toquz yüz / toqsan iki tarihinde Muhammed Giray ‘âsî olub Tatar ‘askeri ile gelüb ‘Osmân Paşa / ile Derbend üstünde ceng oldı. Tatar ‘askeri inhizâm oldı. Muhammed Giray maqtûl / oldı.

Toquz yüz |toqsan| üçde İslâm Giray hân oldı ve hem vefât itdi. Qarındaşı / Ğâzi Giray hân boldı. Ve ol yıl ‘Acemd[e] Şâh ‘Abbâs tahta cülûs itdi. Pederi Hudâbende / sağ idi.

Târîh-i bing |on| altı-da Ğâzi Giray Hân vefât yerine |qarındaşı| Selâmet Giray hân boldı*.

|* Bing on toquz târîhinde / Muhammed Giray Leh tarafına kaçdı. / Ve Şâhîn Giray Kızıl Baş tarafına kaçdı. Selâmet Giray Hâna ‘âsî oldılar.|

/ Bing yigirmi altı tarihinde Selâmet Giray vefât yerine Cânbeg Giray hân boldı.

/ [233b] Bing kırk altı târîhinde Bahâdır Giray |hân| boldı. ‘Înâyet Giray qarındaşı Hüssâm / Giray ile mâ-beynde nizâ‘ düşüb ‘Înâyet Giray katl olındı.

Bing elli târîhinde / Şâhîn |Giray| katl olındı.

Bing elli bir târîhinde Bahâdır Giray vefât oldı. Muḥammed Giray / hân boldı.

Bing elli üç târîhinde İslâm Giray hân boldı. Muḥammed Giray ḥabs / olındı.

Bing altmış dört târîhinde İslâm Giray Hân vefât oldı. Muḥammed Giray / ḥabs-den çıkdı, hân boldı.

Bing yetmiş altı târîhinde ‘Âdil Giray hân boldı. / Çoban Giray evlâdı.

Târîh-i bing seksen iki-de ‘Âdil Giray ‘azl oldı. / Selîm Giray hân boldı.

Bing seksen sekiz târîhinde Selîm Giray ‘azl oldı. Murâd / Giray hân boldı.

Bing toḡsan beşde Murâd Giray ‘azl oldı. Def‘a-i şânî / Selîm Giray hân boldı.

Bing yüz iki târîhinde Selîm Giray ‘azl Sa‘âdet Giray / hân boldı.

Bing yüz üçde Sa‘âdet |Giray| ‘azl oldı. Şafây Giray hân boldı.

/ Târîh-i bing yüz törtde Şafây Giray ‘azl Selîm Giray def‘a-i şâliḡ hân boldı.

/ Târîh-i bing yüz on-da Selîm Giray ‘azl oḡlu Devlet Giray hân boldı.

Târîh-i / sene 1114. Devlet Giray ‘azl boldı. Def‘a-i râbi‘ Selîm Giray hân boldı.

Târîh-i sene 1116. / [234a] Selîm Giray Hân vefât oldı. Oḡlu Gâzi Giray hân boldı.

Târîh-i bing |yüz| on sekizde / Gâzi Giray Hân ‘azl qarındaşı Qaplan Giray hân boldı.

Târîh-i bing yüz yigirmi-de Qaplan Giray / ‘azl qarındaşı Devlet Giray Hân def‘a-i şânî hân boldı.

Târîh-i sene 1125. Devlet Giray Hân ‘azl / qarındaşı Qaplan Giray hân boldı. Def‘a-i şânî hân boldı.

Târîh-i sene 1128. Qaplan Giray Hân ‘azl / Qara Devlet Giray hân boldı. Çoban Giray evlâdı.

Târîh-i sene 1129. Qara Devlet Giray ‘azl / Sa‘âdet Giray hân |boldı|. İbn Selîm Giray Hân.

Târîh-i sene 1137. Sa‘âdet Hân ‘azl qarındaşı / Mengli Giray hân boldı.

Târîh-i sene 1138. Vefât-ı Devlet Giray ibn Selîm Giray.

Târîh-i sene 1141. Mengli / Giray Hân Ramazân-ı şerîfde Sultân Aḡmed ibn Sultân Süleymân Hân zamânında İstanbula / vardı. Ve Baḡtı Giray Sultân qarındaşı Murâd Giray Sultân ikisin_de Ramazân-ı şerîfniñ yigirmi / sekizinde Çerâkise Qabartada şehâdet oldılar. Ve Mengli Giray Hân Qırım tarafına kaytıb keldi.

Târîh-i / sene 1143. Qaplan Giray Hân def‘a-i şâliḡ hân boldı.

2. “Стишла історія кримських ханів”. Переклад

[232 зв.] Чингіз-хан, його син Чучі-хан, його син Токай-Тимур, його син Оз-Тимур, його син Сарича-Кучюк-оглан, його син Ток-Кил-Ходжа-оглан, його син Туй-Ходжа-оглан, його син Токтамиш-хан, у нього було вісім синів. У такому порядку: Джеляль ад-Дін, син Токтамиша-хана, його сини: Джеббар-Берді, Кебек-Берді, Керім-Берді, Іскендер, Ебу Саїд, Кучюк Кадір-Берді, Ток-Кили-Ходжа, Тюлек-Тимур.

Син згаданого Туй-Ходжі-оглана Тюлек-Тимур, його син Хюсеїн, його син Хасан-оглан, його син Мухаммед-хан, його син Таштемур, його син Гіяс ад-Дін-хан, його син Хаджі-Гірай-хан, у нього вісім синів: Девлет-Яр, Нур-Девлет-хан, Хайдер-хан, Токлук-Заман, Кельдіш, Менглі-Гірай-хан, Ямгурчі-хан, Оз-Тимур-хан.

У дату вісімсот вісімдесятого⁵ [року] султан Мехмед ібн султан Мурад Фатіх взяв у Кримському вілаєті Мангуб, Ман-гуш і Кефе. [Іх] завоював Гедік Ахмед-паша. Вказаний Менглі-Гірай / [233] вперше підкорився сімейству Османа. Він помер у дату дев’ятсот двадцятого⁶ [року]. Замість нього став ханом його син Мухаммед-Гірай.

У дату дев'ятсот двадцять третього⁷ [року] Саадет-Гірай, Іслам-Гірай зазнали поразки в битві біля Азаку. А намісник Кафи Бал-бег був убитий.

У дев'ятсот сімдесят дев'ятому⁸ [році] Девлет-Гірай здійснив воєнний похід на Московський край.

У дев'ятсот вісімдесят п'ятому⁹ [році] Девлет-Гірай-хан став мучеником у війні з португальськими франками на Тамані. Замість нього став ханом його син Мухаммед-Гірай.

У дату дев'ятсот вісімдесят сьомого¹⁰ [року] Осман-паша, прийшовши з великим військом, побудував фортецю в Шемахи й захопив Баб уль-Абваб – Дербент. А в битві з головнокомандувачем військ шаха Персії¹¹ Шериф-Ахмеда Фаріса, Кокмаком-ханом, був захоплений Аділь-Гіраєм-султаном, і Ахмед-Шериф Фаріс убив його в Казвіні.

У дату дев'ятсот дев'яносто другого¹² [року] Мухаммед-Гірай, виявивши непокору, прийшов із татарським військом. Біля Дербента відбулася битва з Османом-пашею. Татарське військо зазнало поразки. Мухаммед-Гірай був убитий.

У дев'ятсот дев'яносто третьому¹³ Іслам-Гірай став ханом і помер. Його брат Газі-Гірай став ханом. Того ж року в Персії зійшов на трон шах Аббас. Його батько Худабенде був живий.

У дату тисяча шістнадцятого¹⁴ [року] Газі-Гірай помер, замість нього став ханом його брат Селямет-Гірай.

У дату тисяча дев'ятнадцятого¹⁵ [року] Мухаммед-Гірай утік у бік поляків. А Шахін-Гірай утік до кизилбашів. Вони виявили непокору Селямет-Гіраю-хану.

У дату тисяча двадцять шостого¹⁶ [року] Селямет-Гірай помер, замість нього став ханом Джанбег-Гірай.

/ [233 зв.] У дату тисяча сорок шостого¹⁷ [року] Бахадир-Гірай став ханом. Між Інает-Гіраєм та його братом Хюссам-Гіраєм виникла сварка, [й] Інает-Гірай був убитий.

У дату тисяча п'ятдесятого¹⁸ [року] був убитий Шахін-Гірай.

У дату тисяча п'ятдесят першого¹⁹ [року] помер Бахадир-Гірай. Мухаммед-Гірай став ханом.

У дату тисяча п'ятдесят третього²⁰ [року] Іслам-Гірай став ханом. Мухаммед-Гірай був узятий під варту.

У дату тисяча шістдесят четвертого²¹ [року] Іслам-Гірай-хан помер. Мухаммед-Гірай, вийшовши з-під варт, став ханом.

У дату тисяча сімдесят шостого²² [року] Аділь-Гірай став ханом. Він з потомства Чобан-Гірая.

У дату тисяча вісімдесят другого²³ [року] Аділь-Гірай був усунутий. Селім-Гірай став ханом.

У дату тисяча вісімдесят восьмого²⁴ [року] Селім-Гірай був усунутий. Мурад-Гірай став ханом.

У тисяча дев'яносто п'ятому²⁵ [році] Мурад-Гірай був усунутий. Селім-Гірай став ханом удруге.

У дату тисяча сто другого²⁶ [року] Селім-Гірай був усунутий, Саадет-Гірай став ханом.

У тисяча сто третьому²⁷ [році] Саадет-Гірай був усунутий. Сафай-Гірай став ханом.

У дату тисяча сто четвертого²⁸ [року] Сафай-Гірай був усунутий. Селім-Гірай став ханом утретє.

У дату тисяча сто десятого²⁹ [року] Селім-Гірай був усунутий, його син Девлет-Гірай став ханом.

Дата 1114 року³⁰. Девлет-Гірай був усунутий. Селім-Гірай став ханом у четверте.

Дата 1116 року³¹. / [234] Селім-Гірай-хан помер. Його син Газі-Гірай став ханом.

У дату тисяча сто вісімнадцятого³² [року] Газі-Гірай-хан був усунутий, його брат Каплан-Гірай став ханом.

У дату тисяча сто двадцятого³³ [року] Каплан-Гірай був усунутий, його брат Девлет-Гірай-хан став ханом удруге.

Дата 1125 року³⁴. Девлет-Гірай хан був усунутий, його брат Каплан-Гірай став ханом. Став ханом удруге.

Дата 1128 року³⁵. Каплан-Гірай-хан був усунутий, Кара-Девлет-Гірай став ханом. Він з потомства Чобан-Гірая.

Дата 1129 року³⁶. Кара-Девлет-Гірай був усунутий, Саадет-Гірай став ханом. Він син Селім-Гірая-хана.

Дата 1137 року³⁷. Хан Саадет був усунутий, його брат Менглі-Гірай став ханом.

Дата 1138 року³⁸. Смерть Девлет-Гірая, сина Селім-Гірая.

Дата 1141 року³⁹. За часів султана Ахмеда, сина султана Сулеймана-хана, у благородному Рамадані⁴⁰ Менглі-Гірай-хан прибув до Стамбула. Бахти-Гірай-султан і його брат Мурад-Гірай-султан обидва стали мучениками двадцять восьмого [дня] благородного Рамадана⁴¹ серед черкесів у Кабарді. Менглі-Гірай-хан повернувся до Криму.

Дата 1143 року⁴². Каплан-Гірай став ханом утретє.

¹ Згідно з результатами дослідження В. Гулевича, Хаджі-Гірей правив у 1442–1466 рр. з перервами [Гулевич 2018, 188–236]. Оскільки ці погляди поки що не дістали загального визнання, у цій роботі роки правління ханів зазначені відповідно до “Книги династій” Н. В. Сичова [Сычев 2008].

² Згідно з даними аль-Дженабі.

³ Згідно з даними інших османських авторів, пов'язаних з “Історією аль-Дженабі”, починаючи з Геліболулу Мустафи Алі.

⁴ В Абдуллаха ібн Ридвана ця назва змінена на “Таман сую” – “річка Тамань”.

⁵ 07.05.1475 – 25.04.1475 рр.

⁶ 26.02.1514 – 14.02.1515 рр.

⁷ 24.01.1517 – 12.01.1518 рр.

⁸ 26.05.1571 – 13.05.1572 рр.

⁹ 21.03.1577 – 09.03.1578 рр.

¹⁰ 28.02.1579 – 16.02.1580 рр.

¹¹ Тут і далі в оригіналі “Аджем”.

¹² 14.01.1584 – 02.01.1585 рр.

¹³ 03.01.1585 – 22.12.1585 рр.

¹⁴ 28.04.1607 – 16.04.1608 рр.

¹⁵ 26.03.1610 – 15.03.1611 рр.

¹⁶ 09.01.1617 – 28.12.1617 рр.

¹⁷ 05.06.1636 – 25.05.1637 рр.

¹⁸ 23.04.1640 – 11.04.1641 рр.

¹⁹ 12.04.1641 – 31.03.1642 рр.

²⁰ 22.03.1643 – 09.03.1644 рр.

²¹ 22.11.1653 – 10.11.1654 рр.

²² 14.07.1665 – 03.07.1666 рр.

²³ 10.05.1671 – 28.04.1672 рр.

²⁴ 06.03.1677 – 22.02.1678 рр.

²⁵ 20.12.1683 – 07.12.1684 рр.

²⁶ 05.10.1690 – 23.09.1691 рр.

²⁷ 24.09.1691 – 11.09.1692 рр.

²⁸ 12.09.1692 – 01.09.1693 рр.

²⁹ 10.07.1698 – 28.06.1699 рр.

³⁰ 28.05.1702 – 16.05.1703 рр.

- ³¹ 06.05.1704 – 24.04.1705 pp.
³² 15.04.1706 – 03.04.1707 pp.
³³ 23.03.1708 – 12.03.1709 pp.
³⁴ 28.01.1713 – 16.01.1714 pp.
³⁵ 27.12.1715 – 15.12.1716 pp.
³⁶ 16.12.1716 – 05.12.1717 pp.
³⁷ 20.09.1724 – 08.09.1725 pp.
³⁸ 09.09.1725 – 28.08.1726 pp.
³⁹ 07.08.1728 – 26.06.1729 pp.
⁴⁰ 31.03 – 29.04.1729 p.
⁴¹ 27.04.1729 p.
⁴² 17.07.1730 – 05.07.1731 pp.

ЛІТЕРАТУРА

Абу-л-Гази, “Родословная тюрок”, в *Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, Ф. V: Одеське товариство історії та старожитностей, од. зб. 3780. *Адыгская (черкесская) энциклопедия* (2006), глав. ред. М. А. Кумахов, Фонд имени Б. Х. Акбашева, Москва.

Грибовський В. & Сень Д. (2012), “Бахты Гирей и проблема стабилизации границ Российской и Османской империй в первой трети XVIII века”, *Wshodni Rochnik Humanistyczny*, vol. VIII, s. 85–115.

Гулевич В. П. (2018), *От ордынского улуса к ханству Гиреев: Крым в 1399–1502 гг.*, Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, Казань.

Зайцев И. В. (2009), *Крымская историографическая традиция XV–XIX веков. Пути развития. Рукописи, тексты и источники*, Восточная литература, Москва.

Кабардино-русские отношения в XVI–XVIII вв. Документы и материалы в 2-х томах (1957), т. II: XVIII в., АН СССР, Москва.

Мустафа Наїма (2016), *Гюсейнові городи у витягу історії із заходу та сходу (Повідомлення про Україну)*, пер. з османсько-турецької О. Галенка та О. Кульчинського, студії О. Галенка, Видавництво Жупанського, Київ.

Сейид Мухаммед Риза (1832), *Ассейб о-ссейяр или Семь планет, содержащий Историю крымских ханов от Менгли-Гирей хана I-го до Менгли-Гирей хана II-го, т. е. с 871/1466 по 1150/1737 г.*, Казань.

Сейтяг'яев Н. С. (2024), «Генеалогія списків “Стислої історії кримських ханів”», *Східний світ*, № 4, с. 48–63. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.048>

Сейтяг'яев Н. С. (2025), «Особливості мови “Стислої історії кримських ханів”», *Східний світ*, № 1, с. 63–80. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.01.063>

Сейтяг'яев Н. С. (2003a), “В. Вернадский адына ильмий китапханеде булунгъан кырымтатар ве тюрк тарихы, эдебиятына аит материаллар”, *Йылдыз*, № 6, с. 40–72.

Сейтяг'яев Н. С. (2003b), «Происхождение Сейида Мухаммеда Ризы (к вопросу о месте его “Семи планет” среди крымской исторической прозы XVIII века)», *Культура народов Причерноморья*, № 44, с. 35–41.

Сейтяг'яев Н. С. (2011), “Вернадский адына Миллий ильмий китапханенинъ Эльязма болюгинде булунгъан кырымтатар ве тюрк тарихлары, тиллери ве эдебиятлары боюнджа мальземелер”, *Труды НИЦ крымскотатарского языка и литературы КИПУ*, т. 1, КРИ Издательство “Крымучпедгиз”, Симферополь, с. 335–357.

Смирнов В. Д. (1887), *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*, Санкт-Петербург.

Сычев Н. В. (2008), *Книга династий*, АСТ: Восток-Запад, Москва.

Abdülgaḫfâr b. Hasan b. Mahmûd el-Kırımî, “Umdetü'l-Ahbâr”, in *Süleymaniye Kütüphanesi*, Esad Efendi, 02331.

‘Abdullah ibn Rıdvân (2012), *Tevârîh-i Deşt-i Kıpçak ‘an Hıttâ-i Kırım veya Tevârîh-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Hazırlayanlar: M. A. Erdoğan, S. Uysal, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.

Abu'l-Ghâzî Bahâdur Khân (1150 [1737]), “Şeğere’i Turki”, in *Staatsbibliothek zu Berlin. Preußischer Kulturbesitz*, Diez A quart. 14, available at: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001AB6000000000> (accessed January 20, 2022).

- Başar O. S. (2021), *Kâtip Çelebi'nin Takvîmü'l-Tevârîh'i (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Canatar M. (1999), "Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4, s. 1–32.
- Cenâbî Mustafa Efendi (Emirzâde), Mustafa b. Hasan b. Sinan el-Amâsî el-Hüseynî el-Hâşimî, "Muhtasar-ı Târîh-i Cenâbî", in *Süleymaniye Kütüphanesi*, Nuruosmaniye, 03097.
- El-Cenabi Ebu Muhammed Mustafa b. Hüseyin b. Sinan, "Tarihu'l-İslam", in *Süleymaniye Kütüphanesi*, Mikrofilm, 03855, (Yeni Cami, 831).
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2021), *Künhü'l-Ahbâr*, 3. Rükün, 3. Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul.
- Hezarfenn Hosein Efendi, "Précis d'histoire générale du monde islamique", in *Source gallica.bnf.fr; Bibliothèque nationale de France*, Département des Manuscrits. Supplément turc 137.
- Kâtip Çelebi (2016), *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000–1065/1591–1655)]*, 2 cilt, Neşre Hazırlayan Z. Aycibin, Çamlıca, İstanbul.
- Klaproth von J. (1814), *Travels in the Caucasus and Georgia, performed in the years 1807 and 1808, by command of the Russian Government*, Translated from the German by F. Shoberl, London.
- Öztuna Y. (1986), *Osmanlı Devleti Tarihi*, 1. Cilt, Faisal Finans Kurumu, İstanbul.
- Schmidt J. (2002), "Künhü'l-Ahbâr. Âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1008/1600) dünya tarihi olarak kaleme aldığı eseri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26. Cilt, Ankara, s. 555–556.
- Schmidt J (2011), *A Catalogue of the Turkish Manuscripts in the John Rylands University Library at Manchester*, Brill, Leiden and Boston. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004186699.i-358>
- Walsh J. R. (1959), "The Turkish Manuscripts in New College, Edinburgh", *Oriens*, Vol. 12, No. 1/2, pp. 171–189. DOI: <https://doi.org/10.2307/1580193>
- Zajęczkowski A. (1966), *Kronika stepów Kıpçackich Tevârîh-i Dešt-i Qıpçaq z XVII wieku (Ms. İstanbul, Topkapı Sarayı, B. 289)*, Wydanie krytyczne wraz z XVIII-wiecznym przekładem francuskim, (Ms. Paris, Bibliothèque Nationale, Turc, S. 874), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

REFERENCES

- Abu-l-Gazi, "Rodoslovnaya tyurok", in *Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]*, Fund V "Odeske tovarystvo istorii ta starozhytnosti", File 3780. (In Ottoman Turkish, Azerbaijani, Chagatai, Nogai, Kumyk and Crimean Tatar).
- Adygskaya (cherkesskaya) entsiklopediya* (2006), M. A. Kumakhov (Editor-in-Chief), The Boris Akbashev Foudation, Moscow. (In Russian).
- Gribov's'kiy V. and Sen' D. (2012), "Bakhty Girey i problema stabilizatsii granits Rossiyskoy i Osmanskoy imperiy v pervoy treti XVIII veka", *Wshodni Rochnik Humanistyczny*, Vol. VIII, s. 85–115. (In Russian).
- Gulevich V. P. (2018), *Ot ordynskogo ulusa k khanstvu Gireyev: Krym v 1399–1502 gg.*, Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, Kazan. (In Russian).
- Zaytsev I. V. (2009), *Krymskaya istoriograficheskaya traditsiya XV–XIX vekov. Puti razvitiya. Rukopisi, teksty i istochniki*, Vostochnaya literatura, Moscow. (In Russian).
- Kabardino-russkiye otnosheniya v XVI–XVIII vv. Dokumenty i materialy v 2-kh tomakh* (1957), Vol. 2: XVIII v., AN SSSR, Moscow. (In Russian).
- Mustafa Na'imâ (2016), *Hiuseinovi horody u vytiahu istorii iz zakhodu ta skhodu (Povidomlennia pro Ukrainu)*, Translated from Ottoman Turkish by O. Halenko and O. Kul'chyns'kyi, researched by O. Halenko, Vydavnytstvo Zhupans'koho, Kyiv. (In Ukrainian).
- Seyid Muhammed Riza (1832), *Asseb o-sseyyar ili Sem'planet, soderzhashchii Istoriiu krymskikh khanov ot Mengli-Girey khana I-go do Mengli-Girey khana II-go, t. ye. s 871/1466 po 1150/1737 g.*, Kazan. (In Ottoman Turkish).
- Seityagyayev N. (2024), "The Genealogy of the copies of 'A Brief History of the Crimean Khans'", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 48–63. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.048>
- Seityagyayev N. S. (2025), "Osoblyvosti movy 'Stysloi istorii krymskykh khaniv'", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 63–80. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.01.063>

Seytyagyaev N. S. (2003a), “V. Vernadskiy adına ilmiy kitaphanede bulunğan qırımatar ve türk târihi, edebiyatına ait materiallar”, *Yıldız*, No. 6, pp. 40–72. (In Crimean Tatar).

Seytyagyaev N. S. (2003b), “Proiskhozhdeniye Seyida Mukhammeda Rizy (k voprosu o meste ego ‘Semi planet’ sredi krymskoy istoricheskoy prozy XVIII veka)”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, No. 44, pp. 35–41. (In Russian).

Seytyagyaev N. S. (2011), “Vernadskiy adına Milliy ilmiy kitaphaneniñ Elyazma bolüginde bulunğan qırımatar ve türk târihlary, tilleri ve edebiyatları boyunca malzemeler”, *Trudy NITS krymskotatarskogo yazyka i literatury KIPU*, Vol. 1, KRI “Izdatel'stvo ‘Krymuchpedgiz’”, Simferopol, pp. 335–357. (In Crimean Tatar).

Smirnov V. D. (1887), *Krymskoye khanstvo pod verkhovenstvom Ottomanskoj Porty do nachala XVIII veka*, Saint Petersburg. (In Russian).

Sychev N. V. (2008), *Kniga dinastiy*, AST: Vostok-Zapad, Moscow. (In Russian).

Abdülgaffâr b. Hasan b. Mahmûd el-Kırımî, “Umdetü'l-Ahbâr”, in *Süleymaniye Kth.*, Esad Efendi, 02331. (In Ottoman Turkish and Crimean Tatar).

‘Abdullah ibn Rıdvân (2012), *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak ‘an Hıttâ-i Kıırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Prepared by M. A. Erdoğan and S. Uysal, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir. (In Ottoman Turkish and Turkish).

Abu'l-Ghâzî Bahâdur Khân (1150 [1737]), “Şegere’i Turki”, in *Staatsbibliothek zu Berlin. Preußischer Kulturbesitz*, Diez A quart. 14, available at: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001AB6000000000> (accessed January 20, 2022). (In Chagatai, Azerbaijani, Ottoman Turkish, Crimean Tatar and Nogai).

Başar O. S. (2021), *Kâtip Çelebi'nin Takvîmü't-Tevârih'i (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. (In Turkish).

Canatar M. (1999), “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, No. 4, pp. 1–32. (In Turkish).

Cenâbî Mustafa Efendi (Emirzâde), Mustafa b. Hasan b. Sinan el-Amâsî el-Hüseynî el-Hâşimî, “Muhtasar-ı Târih-i Cenâbî”, in *Süleymaniye Kütüphanesi*, Nuruosmaniye, 03097. (In Ottoman Turkish).

El-Cenabi Ebu Muhammed Mustafa b. Hüseyin b. Sinan, “Tarihi'l-İslam”, in *Süleymaniye Kütüphanesi*, Mikrofilm, 03855 (Yeni Cami, 831). (In Ottoman Turkish).

Gelibolulu Mustafa Âlî (2021), *Künhü'l-Ahbâr*, in 3 vols, Vol. 3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul. (In Turkish).

Hezarfenn Hosein Efendi, “Précis d'histoire générale du monde islamique”, in *Source gallica.bnf.fr; Bibliothèque nationale de France*, Département des Manuscrits. Supplément turc 137. (In Ottoman Turkish).

Kâtip Çelebi (2016), *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, in 2 vols, Vol. 1, 2, Z. Aycibin (Prep.), Çamlıca, İstanbul. (In Ottoman Turkish).

Klaproth von J. (1814), *Travels in the Caucasus and Georgia, performed in the years 1807 and 1808, by command of the Russian Government*, Translated from the German by F. Shoberl, London.

Öztuna Y. (1986), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Vol. 1, Faisal Finans Kurumu, İstanbul. (In Turkish).

Schmidt J. (2002), “Künhü'l-Ahbâr. Âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1008/1600) dünya tarihi olarak kaleme aldığı eseri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Vol. 26, Ankara, pp. 555–556. (In Turkish).

Schmidt J (2011), *A Catalogue of the Turkish Manuscripts in the John Rylands University Library at Manchester*, Brill, Leiden and Boston. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004186699.i-358>

Walsh J. R. (1959), “The Turkish Manuscripts in New College, Edinburgh”, *Oriens*, Vol. 12, No. 1/2, pp. 171–189. DOI: <https://doi.org/10.2307/1580193>

Zajączkowski A. (1966), *Kronika stepów Kıpçackich Tevârih-i Deşt-i Qıpçaq z XVII wieku (Ms. İstanbul, Topkapı Sarayı, B. 289)*, Wydanie krytyczne wraz z XVIII-wiecznym przekładem francuskim, (Ms. Paris, Bibliothèque Nationale, Turc, S. 874), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

H. C. Сейтяг'яев

Джерела й особливості змісту “Стислої історії кримських ханів”

У роботі викладено результати дослідження невеликого за обсягом твору з історії Кримського ханства, відомого під умовною назвою “Стисла історія кримських ханів”. На основі

дослідження київського і берлінського списків твору досліджено особливості змісту твору й виявлено джерела його відомостей.

Аналіз змісту твору показав, що його можна поділити на 4 частини, які містять родовід засновника династії Гіреїв Хаджі-Гірея-хана і перелік його синів, коментовану хронологію зміни ханів у Криму в 1475–1654 рр., некоментовану хронологію зміни ханів у Криму в 1666–1724 рр. та опис окремих подій історії Кримського ханства в період між 1725/6 і 1730 роками.

З'ясовано, що джерелом умовної першої частини “Стислої історії” є “Шеджере-і тюркі” Абу-л-Газі. Головним джерелом умовної другої частини “Стислої історії” є твір Кятіба Челебі “Таквім ат-теваріх”. Як додаткові джерела він, найімовірніше, використовував інший твір Кятіба Челебі – “Фезлеке”, а також “Історію аль-Дженабі” й “Тенкіх-і теваріх-і мюлюк” Гезарфена. Джерелом умовної третьої частини, найімовірніше, була некоментована хронологія зміни влади в Криму, написана високим стилем османської мови, яка не дійшла до нашого часу або поки що не виявлена. Як показує дослідження, ця частина “Стислої історії” й відповідна їй частина “Семи планет” Сеїда Мухаммеда Різи походять від спільного джерела. Умовна четверта частина “Стислої історії кримських ханів”, найімовірніше, належить перу самого автора твору і з цього погляду заслуговує на окрему увагу. Склад джерел твору та зміст невеликої за обсягом четвертої, авторської частини твору дали підстави говорити про автора твору як про людину добре обізнану в історії й добре освічену для свого часу, а також припустити, що він був етнічним ногайцем або кримським татариним, який належав до оточення одного із султанів династії Гіреїв на Північному Кавказі.

До результатів дослідження належить також підготовка критичного тексту твору в транскрипції на основі порівняльного дослідження берлінського та київського списків і його перекладу українською мовою, які додаються до роботи.

Ключові слова: “Стисла історія кримських ханів”; київський рукопис; берлінський рукопис; османсько-турецька мова; мови кипчацької групи; стара кримськотатарська мова; Північний Кавказ; Кримське ханство; джерело

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024

Схвалено до друку: 8.05.2025